

László Vörös

Slovaki: »najboljši Ogrri« ali »svobodni narod«?

Podoba Slovakov v madžarskem tisku v letih 1914–1918

VÖRÖS László, dipl. zgodovinar in arheolog, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, SK - 81364 Bratislava

323.1(=162.4:511.141)"1914/1918"

SLOVAKI: »NAJBOLJŠI OGRRI« ALI »SVOBODNI NAROD«?

Podoba Slovakov v madžarskem tisku v letih 1914–1918

V svoji študiji avtor analizira načine in spremembe reprezentacij slovaško govoreče populacije severozahodnega dela Ogrske tekom Velike vojne. Ta doba je bila prežeta s prevladujočo ideologijo ogrskega političnega naroda, ki je Ogre – vse prebivalce Transilvanije vključno z nemadžarskimi narodnostmi – predstavljala kot edini narod v mejah Ogrske. Članek temelji na analizah petih madžarskih regionalnih časopisov, v katerih avtor raziskuje rabo različnih kategorij in stereotipov, ki so jih uporabljali za reprezentacije Slovakov. Avtor trdi, da predstavljene podobe Slovakov pred in med Veliko vojno niso bile nespremenljive niti nenamerne, kot jih pogosto predstavljajo zgodovinarji, ampak spremenljive in odvisne od prevladujoče ogrske nacionalistične ideologije kot tudi od razvoja posameznih političnih dogodkov doma in po svetu.

Ključne besede: Slovaška, Slovaki, Avstro-Ogrska, 1. svetovna vojna, časopisje, mednacionalni odnosi

VÖRÖS László, BA Hist., Archaeol., Institute of History of the Slovak Academy of Science, Klemensova 19, SK - 81364 Bratislava

323.1(=162.4:511.141)"1914/1918"

THE SLOVAKS: "THE BEST HUNGARIANS" OR "A FREE NATION"?

The Slovaks as portrayed in the Hungarian press from 1914–1918

In his study, the author analyses the changing ways in which the Slovak speaking population of the north-western part of the Hungarian Kingdom was represented during the years of the Great War. This period was permeated by the predominant ideology of the Magyar political nation, which presented all the inhabitants of Transilvania, including those of non-Magyar ethnicity as Magyars and as the sole nation within the borders of the Hungarian Kingdom. The non-Hungarian population of the Kingdom was subsequently presented to the world in ways that would fit this idea of a unitary Hungarian nation. The present article is based on the analysis of five Magyar regional newspapers in which the author explores the usage of various categories and stereotypes featured in representations of the Slovaks. The author argues that the images of the Slovaks presented to the public before and during the Great War were neither unvarying nor inadvertently distorted (as is usually assumed by historians), but that, on the contrary, they were diverse and contingent upon the prevailing Hungarian nationalist ideology as well as upon developments in the domestic and foreign political arenas.

Key words: Slovakia, Slovaks, Austria-Hungary, WWI, newspapers, international relations

Eden od temeljnih znakov delovanja *nacionalizma* je simbolni jezik, preko katerega se nacionalizem tudi izraža. Gre predvsem za jezik, ki razvršča in kategorizira ljudi glede na »narodnost« ali »etničnost« oziroma »narodno pripadnost«. V pričujočem članku bom analiziral načine, s kakršnimi se je v času prve svetovne vojne pisalo o Slovaki v regionalnem madžarskem tisku, ki je izhajal v severozahodnih župah Ogrske (tj. približno ozemlje današnje zahodne Slovaške republike). Hkrati se bom posvečal tudi temu, kako se je ob tvorbi podobe slovaško govorečega prebivalstva manipuliralo s kategorijami »ljudstvo«, »narodnost«, »narod«, kakšni stereotipi so se uporabljali v zvezi z njimi ter kako so se ti stereotipi spreminjali v teku obravnavanega obdobja. Pri analizi petih izbranih tednikov nameravam uporabljati koncept »reprezentacije« (»mentalne reprezentacije«), izraz, ki sem si ga sposodil od sociologov in katerega poleg drugih uporabljajo tudi socialni zgodovinarji, zlasti začetniki omenjene metode, kot sta Louis Martin in Roger Chartier.¹ Moje razumevanje kategorije *reprezentacije* je za potrebo te študije do določene mere poenostavljeno in znatno zoženo. Pod pojmom *reprezentacija* bom v pričujočem članku razumel proces diskurzivne tvorbe socialne realnosti, kar pomeni tvorbo karakteristične podobe določene skupine ljudi, ki je predstavljena (to je *reprezentirana*) kot realna. Z drugimi besedami, »vsebina reprezentacije« – ki je neizogibno postavljena na socialnih kategorijah in stereotipih – meri na neko *družbeno kategorijo* (npr. slovaško ljudstvo), katero predstavlja (to je *reprezentira*) kot resnično, realno obstoječo entiteto, ki se označuje s pripisanimi (to je *reprezentiranimi*) kvaliteta. Na primer, Slovaki so bili in so v medijih včasih repre-

zentirani kot »narod z golobjo naravo«, Romi kot »neprilagojena etnija«, Slovenci kot »hlapčevski narod«. V tej študiji se bom ukvarjal izključno z reprezentacijami socialnih kategorij in v celotnem tekstu uporabljal pojem *reprezentacija* izključno v tem smislu.²

Še preden se spustim v analizo izbranih periodik, bi zaradi boljšega razumevanja na kratko očrtal »nacionalizacijski kontekst« na Ogrskem v drugi polovici 19. stoletja, v katerem so se tvorile »narodne«, »narodnostne« in druge kategorizacije. Podobno bi na kratko predstavil tudi to, kako so bili Slovaki reprezentirani v ogrskem/madžarskem diskurzu v drugi polovici 19. stoletja in do kako

² Moja definicija reprezentacije je resnično znatno zožena. V strokovni literaturi (zlasti v kognitivni psihologiji) razlikujejo med različnimi stopnjami reprezentacije. Pod reprezentacijami na kognitivni ravni – tj. mentalnimi reprezentacijami – stroka razume dajanje smisla opazovani realnosti s pomočjo simbolov, ki se spajajo v obsežne konceptualne mape in tako dajejo pomen opazovanemu dogajanju. Ta raven reprezentacije je vezana na diskurzivni sistem reprezentacije, ki je rezultat medsebojnega spajanja (mentalnih) konceptualnih map na verbalne znake, ki so organizirani v jezik, preko katerega se izražajo, torej reprezentirajo, omenjene konceptualne mape (torej se izražajo pomeni). Z drugimi besedami, reprezentacija je proces ustvarjanja odnosov med (1) opazovanimi stvarmi oziroma pojavi, (2) koncepti (oziroma konceptualnimi mapami), preko katerih jim dajemo pomen in smisel in (3) znaki (tj. jezikom), preko katerih te pomen priobčujemo (tj. reprezentiramo). Glej Hall, S.: n. d.; Plichtová, Jana: *Metódy sociálnej psychológie zblízka: Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava 2002; Findor, Andrej: *Reprezentácia „začiatkov národných dejín“ v slovenských učebniciach dejepisu (1918–1938)*. Dizertačná práca. Bratislava 2005, str. 28–39. Za historiografijo je seveda zanimiva zgoraj omenjena druga raven – diskurzivni sistem reprezentacij. R. Chartier opozarja, da je treba pri preučevanju (kulturnih, socialnih) reprezentacij v zgodovinskih kontekstih nujno posvečati pozornost tudi praksi socialne klasifikacije in kategorizacije (kot praksi, ki tvori jedro vsake reprezentacije) konteksta (tj. socialnega miljeja), pogojem za njihov nastanek ter načinom njihove uveljavitve kot socialne realnosti. Pri slednjem gre predvsem za preučevanje socialne moči avtorjev in promotorjev dominantnih reprezentacij socialne realnosti in nenazadnje tudi za medije, preko katerih so se posamezne reprezentacije širile oz. uveljavljale kot dominantne. Glej Chartier, n. d. Sam se tu zaradi prevelikega obsega ne bom mogel posvečati vsem omenjenim dimenzijam reprezentacij. Kot sem že omenil, se omejujem le na prakso socialne klasifikacije in kategorizacije v zvezi z reprezentacijami kategorij »ogrškega naroda«, »slovaške narodnosti« in »slovaškega ljudstva«, z njimi povezanimi kategorijami (kot npr. »panslavist«, »panslavizem«) ter stereotipizacijo v ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu obravnavanega obdobja.

¹ Marin, Louis: *Portrait of the King*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1988; Chartier, Roger: *Cultural History: Between Practices and Representations*. Ithaca, Cornell University Press 1988. Chartier, Roger: *The World as Representation*. V: Revel, Jacques – Hunt, Lynn (Ur.): *Historical. French Constructions of the Past*. New York, New York University Press 1995, str. 544–558; Chartier, Roger: *The Powers and Limits of Representation*. V: Chartier, Roger: *On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press 1997, str. 90–103. Glej tudi: Hall, Stuart: *The Work Of Representation*. V: Hall, Stuart (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Sage 1997, str. 13–74; Bourdieu, Pierre: *Identity and Representation. Elements for a Critical Reflection on the Idea of Region*. V: Bourdieu, Pierre: *Language & Symbolic Power*. Cambridge, Polity Press 1991, str. 220–228.

komaj opaznih sprememb in premikov je prišlo v podobi Slovkov v tem obdobju.³

³ V pričujočem tekstu nekaterih ključnih kategorij, povezanih z nacionalistično prakso 19. stoletja, ne uporabljam kot pojme analize, zato da bi se na ta način izognil dozdevanju, da ti termini s svojimi pomeni odražajo socialno realnost obdobja, v katerem so bili uporabljeni. Pojmi kot »narodnost« (npr. »slovaška narodnost«), »narod« (»ogrski narod«, »ogrski politični narod«), »ljudstvo« (»slovaško ljudstvo«, »madžarsko ljudstvo«) ali »panslavist(i)« so bili v tedanjem diskurzu uporabljeni in razumljeni kot kategorije, ki so poimenovala (odražale) socialno realnost, torej – »narodnost« oziroma »narod« sta realni substancialni entiteti, ki se označujeta z določenimi kvalitetai, preko katerih ju je možno poimenoovati in opisati kot resnične. Takšno razumevanje teh socialnih kategorij v veliki meri traja še dandanes. To so razlogi, zakaj omenjene termine v celotnem tekstu navajam v narekovajih. Na ta način sem želel poudariti, da jih ne uporabljam kot pojme analize (tj. da se preko njih ne sklicujem na »socialno realnost« 19. stoletja), ampak le na referenco za dani termin, kakor so ga razumeli v obravnavanem obdobju. Nasprotno pa kot kategorijo analize uporabljam pojem nacionalizem. Brez kakršnekoli negativne konotacije – izhajajoč iz del Johna Breuillyja – uporabljam termin »nacionalizem« v prvi vrsti kot referenco za politično gibanje, ki trdi, da: 1. določena skupina ljudi tvori »narod« in ta je njegov resnični predstavnik; 2. interesi »naroda« stojijo nad kakršnimikoli drugimi interesi in sam »narod« se razume kot najvišja možna vrednota; 3. končni cilj nacionalističnega gibanja je pridobiti za »narod« tako visoko stopnjo neodvisnosti (v obliki politične suverenosti), kakršna je možna. (Glej Breuilly, John: *Nationalism and the State*. 2nd ed. Manchester, Manchester University Press 1993, str. 2–3 in naslednje strani).

V slovaškem zgodovinopisju še vedno ostaja nerazrešeno, kako se pri delu z madžarskojezičnimi viri spoprijeti z dihotomijo pojmov »ogrski« : »madžarski«, glede na dejstvo, da madžarščina ne razlikuje med državnim in etničnim okvirjem in za oba uporablja izraz »magyar«. Zdi se, da tega problema ni možno rešiti z definitivno veljavnostjo. V tej študiji bom uporabljal najbrž malce netradicionalno obliko, in sicer »ogrski/madžarski«, ko bom govoril o nacionalističnem gibanju, ki je sledilo doktrini »ogrskega naroda« – tj. nacionalizmu, ki so ga pretežno – a v nobenem primeru ne izključno (!) – izvajali etnični Madžari. Menim, da v danem primeru niti termin »ogrski« niti »madžarski«, če bi bil naveden samostojno, ne bi bil primeren, ampak prej zavajajoč. Domnevam, da bi se moglo razlikovati med »ogrskim/madžarskim nacionalizmom« pred propadom Ogrskega kraljestva in »madžarskim nacionalizmom« v obdobju po letih 1918/1920. Pojem »ogrski/madžarski nacionalizem« primerneje označuje mešani karakter dominantnega nacionalističnega gibanja na Ogrskem – na eni strani močno etatistični (ogrski), na drugi strani nesporno prepleten z »etno-nacionalističnimi« sentimenti (madžarskimi). Naslednji argument v korist uporabe te kategorije je dejstvo, da so pravzaprav ravno tvorci mnenja med predstavniki ogrskega/madžarskega nacionalizma od 80. let 19. stoletja močno težili k temu (konkretno v zvezi s slovaškim jezikom), da bi presegli dihotomijo pojmov »ogrski«-»madžarski« in dosegli

Ferenc Deák (1803–1876)

Madžarski politik in advokat. Svojo politično pot je začel leta 1833 kot predstavnik ogrskega stanovskega zbora v Pressburgu (Pozsony, danes Bratislava). Vztrajal je, da se odnosi med Avstrijo in Ogrsko rešijo na legalen način in je zavračal revolucionarne tendence Lájosa Kossutha. V času marčne revolucije leta 1848 je postal pravosodni minister v samostojni madžarski vladi. Po zadušitvi madžarske vstaje je bil postavljen pred vojno sodišče, a pomiloščen. Ko je dunajska vlada po porazu pri Sadovi leta 1866 iskala skupni jezik z Madžari, je sodeloval v pogajanjih. Po uvedbi dualizma je močno izgubil na priljubljenosti, očitalo se mu je, da je bil do Dunaja preveč popustljiv. Leta 1868 je igral vidno vlogo pri sklepanju hrvaško-ogrske pogodbe, želel je, da se Hrvatoma prizna finančno avtonomijo. Zavzemal se je za ukinitve telesne in smrtne kazni ter zahteval korenite reforme v sodstvu na vseh stopnjah. Značilno zanj je, da je odklanjal vse pomembne položaje in odlikovanja, znan je bil tudi kot »modrec naroda«.

Ogrski/madžarski nacionalizem je skozi 19. stoletje prešel več faz in bil v različnih obdobjih različno definiran, zaradi česar niti predstava naroda, ki so jo v posameznih časovnih obdobjih uporabljale nacionalistične elite, ni bila popolnoma enaka.⁴ Temeljno ideološko izhodišče nacionalizma pa je bilo v vseh primerih enotno in odločilno; to je bila doktrina »enotnega ogrskega političnega naroda«, ki je bila tudi zakonsko določena (v preambuli t. i. narodnostnega zakona: »Zak. čl.

izključno uporabo pojma »ogrski« (in njegovih izpeljank) v vseh možnih kontekstih. V zvezi s tem glej opombo št. 6.

⁴ Kot primer zanimive analize ogrskega/madžarskega nacionalizma v 19. stoletju glej Kiss, Endre: *A typology of nineteenth century concepts of nationhood*. V: *East European Quarterly* 30, 1996, 1 (Spring), str. 47–62. Glej tudi literaturo navedeno v opombi št. 5.

József Eötvös, baron (1813–1871)

Madžarski državnik in književnik. Bil je deležen odlične izobrazbe. Več let je preživel v Zahodni Evropi, kjer se je navzel novih idej tako v politiki kot v literaturi. Leta 1848 je postal minister za prosveto, po septembrski revoluciji je emigriral v München, od koder se je vrnil in ponovno vključil v politiko šele leta 1861. Po avstro-ogrski pogodbi je kot minister za šolstvo postavil temelje modernega šolstva na Ogrskem. Bil je tesen sodelavec in zagovornik Ferenc Deáka. Njegova idejna misel je bila z močnim pečatom sodobne politične stvarnosti vezana na liberalizem in na željo po reformiranju madžarske družbe. Zavzemal se je tudi za emancipacijo Judov.

XLIV/1868 o enakopravnosti narodnosti«). Ideja »ogrskega političnega naroda« kot nacionalistične koncepcije, ki je bila usmerjena v jezikovno/kulturno homogenizacijo države, ni bila v Evropi 19. stoletja nič neobičajnega. Podobno integracijsko (homogenizacijsko) nacionalizirajočo (asimilacijsko) politiko so prakticirale tako francoske nacionalistične elite v Franciji kot tudi angleške v Veliki Britaniji oziroma nemške v združeni Nemčiji (zlasti na območjih, poseljenih s Poljaki). Težnje po jezikovni in kulturni homogenizaciji prebivalstva neke države so v 19. stoletju ustvarile univerzalni politični model, ki ga niso uporabile samo nacionalistične elite držav zahodne in srednje Evrope; podobno homogenizacijsko (asimilacijsko) politiko najdemo tudi v Rusiji, Romuniji, Srbiji in ostalih državah vzhodne in jugovzhodne Evrope ter celo izven Evrope.

Tudi sama doktrina »ogrskega političnega naroda« ni bila statična in je bila v teku 19. stoletja deležna določenih razvojnih sprememb. Klasična liberalna koncepcija »ogrskega naroda« oziroma »ogrskega političnega naroda« (določen v pream-

buli »narodnostnega zakona« iz leta 1868) se je glasila, da »vsi državljani Ogrske po temeljnih principih ustave tvorijo v političnem smislu en narod, nedeljiv in enoten ogrski narod, katerega enakopraven član je vsak pripadnik domovine, ne glede na narodnost, kateri pripada /.../«. Ta koncepcija – ki so jo zagovarjali zlasti liberalci tipa Józsefa Eötvösa in Ferenc Deáka – je predpostavljala, da lojalnost do »ogrskega naroda« (v primeru Nemadžarov) ni nujno v konfliktu z lojalnostjo do lastne »narodnosti«. Narodnostni zakon je *de facto* poskušal najti ravnotežje med dvema oblikama lojalnosti, katerih obstoj je predpostavljal, obenem pa je poskušal definirati, kaj še ni in kaj že je grožnja integriteti »ogrskega političnega naroda« oz. ogrske države. Ta liberalna koncepcija se je uveljavila le delno in samo za kratek čas. V drugi polovici 70. in v 80. letih 19. stoletja je prišlo do premika v umevanju omenjene koncepcije: lojalnost do lastne »narodnosti« začela biti razumljena kot nezdržljiva z lojalnostjo do »ogrskega političnega naroda«. Zato se je homogenizacijska politika ogrskih/madžarskih nacionalističnih elit poleg »politične asimilacije« osredotočila na marginalizacijo nemadžarskih jezikov in kultur v političnem in javnem življenju, zlasti pa na eliminacijo nemadžarskih nacionalističnih gibanj, ki so bila razumljena kot permanentna grožnja integriteti države. Premik v razumevanju idej »ogrskega političnega naroda« je s seboj prinesel tudi premik v »nacionalistični retoriki« ter v načinu reprezentacije tako »ogrskega naroda« kot »Nemadžarov«. ⁵ Od 80. let, zlasti pa od začetka 90. let in od preloma stoletja dalje, je možno v tisku, uradni korespondenci pa tudi v učbenikih za ne-

⁵ O vprašanju koncepcije »ogrskega političnega naroda« glej Katus, László: József Eötvös and Ferenc Deák: Laws on Nationalities. V: Romsics, Ignác – Király, Béla. (Ur.): *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998*. Budapest 1998, str. 133–160; Péter, László: Law XLIV of 1868 on the Equality of Nationality Rights and Language of Local Administration. V: Glatz, Ferenc (ed.): *Modern Age, Modern Historian In Memoriam György Ránki (1930-1988)*. Budapest 1990, str. 211–218; Gogolák, Ludwig: *Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates*. V: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. III/2. Die Völker des Reiches*. Wien 1980, str. 1207–1303; Islamov, Tofik M.: *From Natio Hungarica to Hungarian Nation*. V: Rudolph, Richard L.–Good, David F. (Ur.): *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union*. New York, St. Martin's Press 1992, str. 159–183.

madžarske šole⁶ opaziti izrazito spremembo načina izražanja o »nemadžarskih narodnostih«. Za razliko od predhodnega obdobja se je vedno manj govorilo o »narodnostih« (»nemzetiségek«), toliko bolj pa se je v odnosu do nemadžarskega prebivalstva začela uporabljati besedna zveza: »ljudstvo/prebivalstvo/državlani nemadžarskega jezika« oziroma konkretno »ljudstvo slovaškega jezika« ali zgolj »slovaško ljudstvo«. Seveda beseda »narodnost« ni izginila in se je tudi nadalje uporabljala, vendar v opazno manjši meri in skoraj nikoli v zvezi z »ogrskim političnim narodom«. Podobno se je skoraj popolnoma izgubila tudi slednja označba in bila nadgrajena z bolj etastičnim izrazom »ogrška državna ideja« (»magyar állameszme«). Omenjene spremembe v izraznih sredstvih so odražale in so bile hkrati posledice sprememb v dojemanju koncepcije »(političnega) naroda« na Ogrskem.

Naslednji izredno pomemben moment, ki v strokovni historični literaturi še ni reflektiran, je striktno razločevanje med slovaško govorečo populacijo, ki je bila do slovaškega nacionalističnega gibanja indiferentna (tj. »slovaško ljudstvo«), in slovaško nacionalistično elito (tj. »panslavisti«) v ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu 19. stoletja. Takšno razločevanje se je logično ujemale z asimilacijskim (integracijskim) karakterjem ogrskega/madžarskega nacionalizma. »Slovaško ljudstvo« je bilo najpogosteje reprezentirano – to velja za celotno obdobje druge polovice 19. stoletja – kot miroljubno, delavno, pobožno, poslušno in predvsem kot patriotsko.⁷ Predstavniki slova-

škega nacionalističnega gibanja so bili razumljeni in reprezentirani kot kontrast glede na »lojalno ljudstvo«, kot samozvanci, ki da niso zastopniki »slovaškega ljudstva/narodnosti« in ne zastopajo njegovih interesov, kot to o sebi izjavljajo. Prototip takšnih »domovini neprijateljskih puntarjev« so bili ljudje, ki so se javno izrekli za slovaški nacionalizem in ki so jih povezovali s *Slovaško narodno stranko* (dalje SNS). Predstavnike SNS so imeli za »panslaviste«, katerih resnični cilj je dezintegracija Ogrske. Glede na prevladujoče stereotipne podobe so bili za »veleizdajalsko dejavnost« motivirani predvsem zaradi lastnih koristoljubnih ciljev. Po eni strani naj bi »panslavističnim puntarjem« šlo za denar, ki naj bi ga preko svojih denarnih ustanov izmamili od »naivnega ljudstva«, na drugi strani pa naj bi bili »panslavisti« agenti, plačani iz Petersburga, Prage ali Dunaja. Oznaka »panslavist« je bila skrajno negativna in je imela za posledico socialno degradacijo. Celo predstavniki SNS so vseskozi imeli potrebo, da se od takšnega označevanja za vsako ceno distancirajo. Kategorija »panslavizma« je bila neizmerno široka. Pomen samega pojma »panslavizem« ni bil enostavno definiran in do velike mere je bilo odvisno od konteksta (!) in idejne orientacije posameznika, kaj si je pod pojmom predstavljal. Z določeno mero posploševanja bi se dalo identificirati tri skupine pomenov. Iz besedil v tisku jasno izhaja, da je bil temeljni pomen, ki ga je imela beseda »panslavizem«, imperialistična doktrina ruskega carja, katere cilj da je obvladati ozemlja, poseljena s slovaškim prebivalstvom, oziroma težnja slovanskega prebivalstva, da bi prišlo pod vrhovno oblast ruskega carja.⁸ Pogosteje so za »panslavizem« oziroma njegov izraz imeli že kakršnokoli demonstracijo »slovanske vzajemnosti«, pa naj si bodi v sferi politike, ekonomskega sodelovanja ali kulture. Tretje razumevanje »panslavizma«, ki je bilo razširjeno v radikalnejših krogih – konkretno v zvezi s slovaškim prebivalstvom – je vključevalo vsakršen izraz »slovaškosti« oziroma »slovanskosti«. Poslednje navedeno »totalno« ra-

⁶ Učbeniki so posebej dobri indikatorji sprememb, ki nas zanimajo. Od polovice 80. let 19. stoletja dalje se je začela temeljita revizija šolskih učbenikov – madžarskih kot tudi nemadžarskih. Pri tem so poleg pedagoških stališč upoštevali tudi politična in narodna stališča. V primeru slovaških učbenikov so na primer posvečali pozornost zlasti odstranitvi dihotomije pojmov »ogrski«–»madžarski«. Vsi prevodi madžarskih učbenikov v slovaščino iz 70. let, v katerih se je razločevalo med »madžarskim« in »ogrskim«, so bili podvrženi reviziji in beseda »madžarski« (ter jasno tudi izpeljanke) so bile povsem opuščene; vedno in v vsakem kontekstu se je uporabljal izključno pojem »ogrski«. Na prelomu stoletja se beseda »madžarski« v učbenikih sploh ne pojavlja več. Glede vprašanja šolstva in nacionalizma na Ogrskem (skupaj z obsežno analizo sodobnih učbenikov zgodovine) glej Puttkamer, Joachim von: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914*. München, R. Oldenbourg Verlag 2003.

⁷ Glej študije: Nagy, Mariann: *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities*. V: Kontler,

László (Ur.): *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*. Budapest, CEU 1995, zlasti str. 37–39 (29–51); Kiliánová, Gabriela – Popelková, Katarína – Vrzgulová, Monika – Zajonc, Juraj: *Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom“*. V: *Slovenský národopis* 49, 2001, 1, str. 5–31.

⁸ Takšno definicijo najdemo tudi v reprezentativnem Révaijevem leksikonu. Révai nagy lexikona, zv. 15. Budapest, brez datuma.

István Tisza, grof (1861–1918)

Madžarski državnik. Svojo akademsko izobrazbo je izpopolnjeval na Oxfordu. Leta 1910 je prevzel vodstvo reakcionarne Narodne stranke dela (Nemzeti Munkárpárt), ki jo je podedoval od svojega očeta Kálmána, prav tako enega vidnejših madžarskih politikov. Na funkciji ministrskega predsednika je bil dvakrat, in sicer v letih 1903–1905 in 1913–1917, vmes pa je bil siva eminenca v madžarski politiki. Nasprotoval je avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji. Dne 31. oktobra 1918 je končal kot žrtev atentata trume vojakov, najverjetneje zaradi vedno večje nepopularnosti, ki se ga je prijemala v medvojnih letih. Obstaja sum, da je bil v njegov umor vpleten vrh madžarske politike. Zavzemal se je za ekonomske reforme in je bil nasprotnik antisemitizma. V enciklopedičnih geslih je pogosto označen kot pristaš brezkompromisne madžarizacije in kot vodja z močnim nagnjenjem k despotizmu, vendar novejša študije to črno-belo sliko postavljajo pod vprašaj.

zumevanje »panslavizma« se je praviloma pojavljalo le ob določenih kriznih situacijah, na primer v času volitev v parlament ali v municipalni zbor. To je seveda analitično razločevanje pomenov kategorije »panslavizma«. V resnici so bili pomeni besede »panslavizem« prosto drsljivi in so spreminjali svoje odtenke glede na kontekst, v katerem se je s to kategorijo manipuliralo.

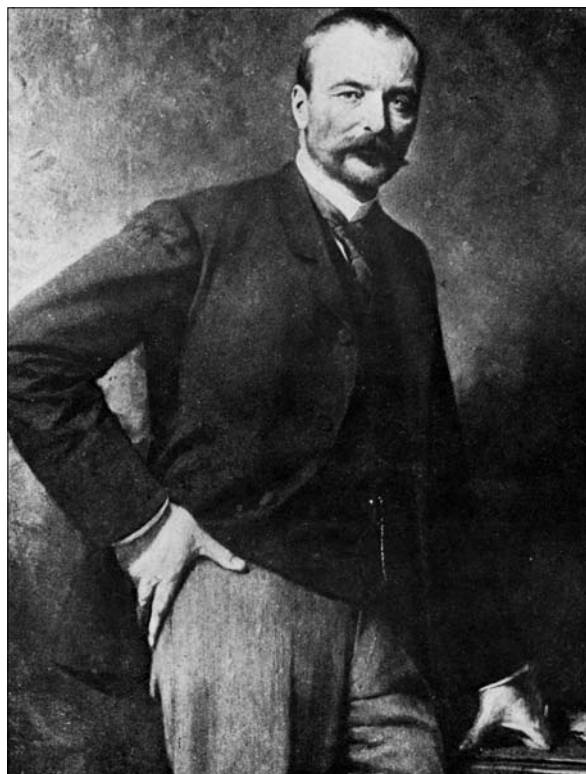
Razumevanje te dihotomije v reprezentacijah Slovakov v ogrskem diskurzu 19. stoletja

je izjemnega pomena. Ni potrebno na dolgo pojasnjevati, zakaj so bili predstavniki slovaškega nacionalizma oddeljeni od »lojalnega slovaškega ljudstva« in kategorizirani do skrajno negativne kategorije »panslavistov«. Reprezentacije slovaških nacionalistov kot »panslavistov«, ki zasledujejo le svoje koristi oziroma interese tujih, Ogrski sovražnih sil, v nobenem primeru pa ne interesov »slovaškega ljudstva«, prej nasprotno, so imele v prvi vrsti delegitimacijsko funkcijo. V primeru reprezentacije »slovaškega ljudstva« se je namreč ogrski/madžarski nacionalizem ob koncu 19. stoletja znašel v protislovni situaciji. Na eni strani je obstajala vztrajna težnja reprezentirati gornjeogrsko slovaško prebivalstvo kot popolnoma lojalno »ogrskemu narodu«, kot takšno, ki se čuti biti del »madžarskega naroda« in ne »slovaške narodnosti«. Na drugi strani pa je že sama reprezentacija takšnega ali drugačnega »slovaškega ljudstva/narodnosti« v okviru aktualnega diskurza obdarovana z lastno »kolektivno individualnostjo«. »Slovaško ljudstvo/narodnost« je bilo tako hote ali neho te reprezentirano kot samostojna *substancialna entiteta*. Omenjeno protislovje tudi pojasnjuje, zakaj se od 70. in 80. let 19. stoletja, ko postaja v okviru ogrskega/madžarskega nacionalizma dominantna *etnično homogenizacijska* različica, opušča uporaba besede »narodnost« in se namesto nje uporablja »ljudstvo«. »Narodnost« so po tedanjem razumevanju imeli za določeno kolektivno entiteto, podobno kot je bil za kolektivno (politično) entiteto razumljen tudi »narod«.⁹ Poudarjam, da te spremembe

⁹ Obseg te študije mi ne dovoljuje, da bi se poglobil v pojasnjevanje razlik med »narodom« in »narodnostjo«, kot so ta dva pojma razumeli na Ogrskem v 19. stoletju. To je problematika, ki bi zahtevala samostojno študijo. Za potrebe tega prispevka naj zadoščata dve ugotovitvi: 1. v prvih treh tretjinah 19. stoletja je bil pojem »narodnost« v madžarščini (kot tudi v slovaščini) pogosto sinonim pojma »narod«; 2. v poslednji tretjini 19. stoletja tudi pod vplivom že opisanih sprememb v ogrskem/madžarskem nacionalizmu prihaja do jasne delitve teh dveh pojmov. Pod pojmom »narodnost« se je razumela jezikovno-kulturna skupina brez politične strukture (nekaj podobnega, kar danes običajno označuje beseda »etnijska«). »Narod« pa je bil razumljen povsem etastično, kot tudi celotno prebivalstvo določene države, ki je seveda jezikovno in kulturno homogeno. Poenostavljeno bi se lahko reklo, da je bil po tedanjem razumevanju »narod« tista »narodnost«, ki je posedovala državo. Če bi se torej ta logika izvajala dosledno, je bila »narodnost« perspektivni »narod«, zadoščalo je že, da si zase »pridobi« deželo. V zrcalu takšnega razumevanja postaja mnogo bolj jasno, zakaj se v poslednji četrtini 19. stoletja na Ogrskem naenkrat začena bistveno pogostejše govoriti o »nemadžarskem

v besedišču v obdobju od 80. let 19. stoletja dalje niso bile absolutne. Oba termina – »ljudstvo« in »narodnost« – sta se vzporedno uporabljala pri reprezentaciji Slovkov (oziroma Nemađžarov na Ogrskem), le da je prvi v omenjenem obdobju bistveno prevladoval nad drugim. Ta trend je trajal do ponovnega vstopa grofa Istvána Tisze v politiko na čelu *Narodne stranke dela* (1910).

István Tisza je s pozicije enega najvplivnejših politikov Ogrske svoje dobe začel uveljavljati novi kurz v politiki ogrskih vlad do nemađžarskih nacionalističnih gibanj (zlasti do romunskega), katerega cilj je bil doseči nekakšen končni *modus vivendi*. Postopno je začel več pogajanj – najprej le preko posrednikov, kasneje tudi osebno – s predstavniki ogrske *Romunske narodne stranke* (dalje RNS), na katerih je bil postopoma pripravljen odstopiti od nekaterih občutljivih aspektov ogrske asimilacijske politike (npr. na področju javne uprave in šolstva).¹⁰ Okoli Tiszovega novega kurza je v letih 1912–1914 nastala ostra polemika, tako na ravni parlamentarnih debat kot tudi na ravni lokalne politike v župah, tako v državnem kot v regionalnem tisku. Tiszova politika »appeasementa« (ki je zaradi izbruha vojne ostala le na ravni namigov) je nesporno imela mnogo nasprotnikov, čeprav si je uspela pridobiti tudi skupino pristašev, predvsem na ravni žup. Nas na tem mestu zanima, kako se je Tiszova politika sodelovanja z nemađžarskimi gibanji odražala v reprezentacijah »narodnosti«. Predvsem v liberalnem tisku, orientiranem na Tiszo in njegovo *Narodno stranko dela*, je opaziti spremembe. V primerjavi s predhodnim obdobjem je opazna tendenca, da se posveča manj pozornosti načinu uporabljanja pojmov »ljudstvo« in »narodnost«. Nekaj let pred izbruhom vojne se v člankih poleg »slovaškega ljudstva« spet začel pojavljati tudi »slovaška narodnost«, včasih celo v okviru ene same povedi. Takšna odjuga je bila nesporno povezana z določeno sprostitevjo goreče nacionalistične atmosfere, ki je obvladovala javno (pa tudi

István Tisza

privatno) življenje na Ogrskem vse od konca 19. stoletja. V Tiszovih javnih govorih je med leti 1910 in 1914 opaziti markanten premik (ki je še bolj izrazit v primerjavi z njegovo dikcijo pred letom 1905) v načinu, s kakršnim je govoril o »narodnostnih puntarjih« in njihovih političnih strankah. Julija 1910 je na svojih prvih pogajanjih s sedmograškim romunskim politikom Ioanom Mihujem zahteval ukinitve RNS (ki je bila *de iure* leta 1894 prepovedana, *de facto* pa je še vedno delovala kot organizacijska baza romunskega nacionalističnega gibanja na Ogrskem). Februarja 1914 pa je – spet v zvezi s pogajanjimi s predstavniki RNS – v ogrskem parlamentu že izjavil: »Samo po sebi se razume, da državljani dežele, kjer govorijo romunski jezik, s stališča njihovih političnih pravic uživajo skupaj z ostalimi državljani polno enakopravnost, svobodno se morejo udeleževati političnega življenja na državnem nivoju v okviru veljavnih zakonov, morejo osnovati samostojno romunsko stranko /.../ Svobodnim državljanom svobodne države ni mogoče odvzeti pravice, da bi osnovali politično stranko tudi na narodnostnem temelju /.../«. Mesec dni kasneje je na zasedanju parlamenta dodal: »Program Romunske narodne stranke je zelo napačen /.../, a vendar ta program ne teži h razkosanju ogrske države /.../«. Glede na Tiszovo izjavo obstoj RNS torej ni

ljudstvu« in se preneha uporabljati pojem »nemađžarske narodnosti«.

¹⁰ O Istvánu Tiszi, njegovi politični karieri, kot tudi konkretno o njegovi politiki pogajanj z nemađžarskimi politiki nacionalistične orientacije glej Hitchins, Keith: *The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1910-1914*. V: *The Journal of Modern History* 53, 1981, št. 4, str. 619–651; Pölöskei, F.: *István Tisza. Ein ungarischer Staatsmann in Krisenzeiten*. Budapest 1994; Vermes, Gábor: *István Tisza*. New York 1985.

bil v nasprotju z ogrskimi zakoni. V svojih izjavah vedno izredno pedantni Tisza je že leta 1914 govoril o pravici do ustanovitve političnih strank na *narodnostnem temelju* oziroma o *Romunski narodni stranki*, čeprav jo je prej vedno omenjal zgolj kot *narodnostno* stranko (oziroma je še pogosteje govoril o »romunskih nacionalistih« ali »romunskih ekstremistih«). Ti dozdevno banalni premiki v izražanju so bili pravzaprav velikega pomena. Bili so izraz novega kurza v »narodnostni politiki«, hkrati pa so odražali spremembe v reprezentacijah »narodnosti« in »narodnostnih politikov« (v danem primeru zlasti Romunov) v ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu.¹¹

Očrtani kratki opis sprememb v reprezentacijah Slovakov v ogrskem/madžarskem diskurzu poslednje četrtine 19. stoletja in prve dekade 20. stoletja je pomemben zaradi razumevanja sprememb, do katerih je prišlo v predstavi Slovakov v času Velike vojne. V sledečem besedilu se bom skozi prizmo petih lokalnih tednikov posvetil spremembam, katerim je bil podvržen način reprezentacije Slovakov, »slovaškega ljudstva« in (slovaških) »panslavistov« v času prve svetovne vojne.

Svojo raziskavo gornjeogrškega lokalnega tiska v madžarskem jeziku sem usmeril na periodiko, ki je izhajala v Bratislavski, Nitranski, Liptovski in Trenčinski župi. V obravnavanem obdobju je v navedenih župah najverjetneje izhajalo 16 madžarskih politično-družbenih tednikov (od tega le polovica v času trajanja vojne). Čeprav je na moj izbor časopisov za analizo v veliki meri vplivala dostopnost posamezne periodike oziroma popolnost letnikov, sem se trudil izbrati tiste, ki so bili na nivoju žup najbolj relevantni (pomeni tiste, ki so izhajali v sedežu župe in ki so bili bolj ali manj znani tudi v sosednjih župah), in one, ki so izhajali celotno vojno obdobje (izjemo pri teh kriterijih tvori le tednik *Nagyszombat és Vidéke*). Nenazadnje sem pri izboru tednikov upošteval tudi njihovo politič-

no orientacijo; trudil sem se, da bi bil med njimi zastopan vsak od dominantnih političnih tokov, torej časopisi, ki so simpatizirali z *Narodno stranko dela* Istvána Tisze, s frakcijami *Ogrske stranke neodvisnosti* in s *Katoliško ljudsko stranko*.¹²

Analizo sem izvedel na naslednjih tednikih: *Nagyszombat és Vidéke*¹³ iz Bratislavske župe, *Nyitravármegye* in *Nyitrámegyei Szemle*¹⁴ iz Nitranske župe, *Liptó*¹⁵ iz Liptovske župe in *Vágvölgyi Lap*¹⁶ iz Trenčinske župe. Žal se mi ni posrečilo natančneje

¹² Med analiziranim tiskom manjka socialistično orientirano časopisje. Ogrska socialna demokracija ni dajala velikega poudarka na izdajanje regionalnega tiska. Čeprav je v predvojnih letih obstajalo nekaj (nemških in madžarskih) tednikov, namenjenih delavcem, v času vojne v župah Gornje Ogrske ni izhajal niti en madžarski socialistično orientiran časopis. Glej: Potemra, Michal: *Bibliografija inorečevých novín na Slovensku do roku 1918*. Martin 1963, str. 203–216.

¹³ Izhajal je enkrat tedensko v Trnavi do leta 1916. Tednik je bil organ Ogrske stranke neodvisnosti, po letu 1914 pa je bil lojalen vladi Istvána Tisze. Njegov urednik je bil Árpád Ujházy, podpredsednik trnavske organizacije Ogrske stranke neodvisnosti. Potemra: n. d., str. 250, 550. Tu sem se moral omejiti le na številke letnika 1914; poslednja dva letnika nista bila dostopna.

¹⁴ Nyitravármegye je izhajal enkrat na teden v Nitri; do leta 1918. Bil je naklonjen liberalni Narodni stranki dela Istvána Tisze. Odgovorni urednik je bil pravnik dr. Fülöp Faith, pomožni urednik pa János Zsirkay, ki je bil najprej uslužbenec ogrske pošte in je šele leta 1914 vstopil v novinarski poklic. Potemra: n. d., str. 247–249, 586–587. Nyitrámegyei Szemle je prav tako enkrat tedensko izhajal v Nitri do konca vojne. Pred vojno je bil izrazito opozicijski in je podpiral Katoliško ljudsko stranko, v času vojne pa je zavzel pozicijo lokalne opozicije. Tednik so povečini urejali katoliški duhovniki, ki so se opirali na katoliško duhovščino nitranske dieceze. Glavni urednik je bil tudi duhovnik, dr. Lajos Franciscy. Potemra: n. d., str. 235–237, 242–244, 585–586.

¹⁵ Izhajal je enkrat tedensko v Liptovskem Sv. Mikulášu; do leta 1918. Pred vojno in med njo je bil lojalen vladi Istvána Tisze in bil sovražno razporejen do Katoliške ljudske stranke. Odgovorni urednik je bil József László Tholt, ki je deloval tudi kot župni arhivar Liptovske župe. Izrazitejša osebnost uredništva Liptó je bil njegov izvršni urednik Lajos Steier, sin ustanovitelja časopisa, liptovskomikulaškega tiskarja Izidorja Steierja. Potemra: n. d., str. 270–274, 524–525. Lajos Steier se je poleg novinarstva posvečal tudi zgodovini. Ukvarjal se je z zgodovino Slovakov in »slovaškim narodnostnim gibanjem« ter v svojih delih posvečal precejšnjo pozornost razvoju češko-slovaških odnosov od 18. stoletja do sočasnosti. Njegova knjiga »A tót kérdés I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története.« [Slovaško vprašanje. I. Zgodovina razvoja slovaškega narodnostnega gibanja.] (Liptószentmiklós 1912) je sodila med priznana zgodovinska dela svoje dobe.

¹⁶ Vágvölgyi Lap je izhajal enkrat tedensko v Trenčinu; do leta 1918. Po letu 1910 je omenjeni tednik sledil programu Tiszove Narodne stranke dela, katere član (trenčinske organi-

¹¹ Citiram po Kemény, G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. Zv. VI (1913–1914). Budapest 1985, str. 97 in str. 127. (Podčrtane dele besedila v kurzivi označil L. V.). O politiki Istvána Tisze v obdobju njegove prve vlade glej Szász, Zoltán: *A román kérdés Tisza István első kormányának politikájában (1904)*. V: *Történelmi Szemle* 1968, št. 3, str. 254–293.

ugotoviti, v kolikšni nakladi so omenjeni tedniki izhajali, najverjetneje pa se je število izvodov gibalo med tisoč in 6 tisoč. Glavni uredniki izbranih časopisov, ki so bili avtorji pretežne večine člankov, so v vseh primerih spadali k lokalni inteligenci (v širšem pomenu besede – pravnik, katoliški duhovnik, župni arhivar, zgodovinar) z različno politično orientacijo in v vseh primerih je seveda šlo za protagoniste ogrskega/mađarskega nacionalizma. Vseh pet analiziranih tednikov je izhajalo v etnično mešanem ali pretežno slovaškem okolju in čeprav so bili različno politično oziroma ideološko ustaljeni, so si vsi brez izjeme postavili za enega od svojih ciljev, boriti se proti dezintegracijskim težnjam »panslavizma« in uveljavljati »ogrsko državno idejo«. Zato je bilo relativno enostavno slediti načinom reprezentacije Slovakov, saj se je tako v predvojnem času kot v času vojne na straneh omenjenih časopisov precej prostora namenjalo raznim člankom o »panslavizmu«, »slovaških narodnih puntarjih«, »slovaškem ljudstvu« oziroma »slovaški narodnosti«.¹⁷

Prvi dogodek v obravnavanem obdobju, v zvezi s katerim se je v omenjenih tednikih obsežneje pisalo o Slovakah, je bila razglasitev mobilizacije pred napovedano vojno Srbiji (prvi dan mobilizacije je bil 28. julij). Dejstvo, da je mobilizacija potekala brez problemov tudi v župah, kjer so bivali Slovaki, je navkljub ustaljenim stereotipom o lojalnosti »slovaškega ljudstva« delovalo do določene mere presenetljivo. Tednik *Liptó* pohvalno piše, da je »slovaško ljudstvo pokazalo svojo ljubezen do domovine in vojno pozdravilo z navdušenjem /.../ Slovaki, to povemo z radostjo v srcu, ne verjamejo v nič drugega kot v neizogibnost enotnosti Ogrske in v bratsko celovitost narodnosti naše monarhije /.../ niti bi ne mogli verjeti v nič drugega, saj če bi se oglašil en sam glas, ki bi ne videl izhodišča iz današnje situacije v naši zgodovinski povezanosti, bi proti temu ne nastopila samo državna oblast, ampak bi se proti njemu spontano obrnilo tudi slovaško ljudstvo,

zacije stranke) je postal tudi njegov glavni urednik Ferencz Sándor. *Potemra*: n. d., str. 253–254, 679.

¹⁷ To je tudi razlog, zakaj sem si za raziskavo izbral regionalno časopisje in ne vsedržavnih političnih dnevnikov, ki so izhajali v Budimpešti, kot na primer *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Alkotmány*, *Az Ujság*, *A Nap* ali *Esti Ujság*. Že pri površnem prelistavanju teh časopisov je bilo očitno, da ne bi omogočili dovolj materiala za smiselno analizo.

Odhod ogrskih polkov na fronto.

ki bi mu ukazalo, da med sabo ne trpi nikogar, ki bi želel škodovati naši bratski enotnosti /.../.¹⁸

Vágvölgyi Lap v članku *A mi katonáink* [Naši vojaki] prav tako zelo pozitivno vrednoti navdušenje Slovakov v prvih dneh vojne: »/.../ s posebno veliko radostjo in ponosom gledamo na naše sijajno in zvesto trencínsko slovaško prebivalstvo, ki z nepričakovano prizadevnostjo hitijo ugoditi pozivajočemu glasu domovine /.../.¹⁹ »Slovaško ljudstvo« je bilo tu reprezentirano točno v skladu z ustaljeno pozitivno podobo iz predhodnega obdobja. Podobno so bili tudi predstavniki SNS pri tej

¹⁸ Članek se nadaljuje: »Tam doli na jugu pred Beogradom donijo naši kanoni /.../ V naši vojski so tudi sinovi našega slovaškega ljudstva. Cela slovaška narodnost brez izjeme z ljubeznijo zre proti našim enotam, ki se bojujejo na jugu. Slava, ki jo bodo s svojimi junaškimi dejanji širili naši smeli vojaki, bo slava celega ogrskega naroda in bo torej tudi slava našega, tronu zvestega slovaškega ljudstva.« *A kormány kiáltványa*. [Vladni razglas.] *Liptó*, let. 22, št. 33, 2. avgust 1914.

¹⁹ *Vágvölgyi Lap*, let. 41, št. 33, 15. avgust 1914. Podobno tudi *Nyitramegyei Szemle* v članku »Sereglés a trón köré.« [Zbiranje okoli prestola] ocenjuje, da je »ljubezen do domovine s svojim svetim navdušenjem pritegnila v enote vsakega posameznega sina naše domovine.« *Nyitramegyei Szemle*, let. 22, št. 32, 9. avgust 1914.

Matúš Dula (1846–1926)

Advokat, politik in publicist. Že kot študent se je udeleževal slovaškega narodno-kulturnega gibanja in se vklopil v politiko. Bil je dolgoletni voditelj Slovaške narodne stranke, prizadeval pa si je za samostojnost slovaškega naroda in za slovansko vzajemnost, zlasti za tesno sodelovanje s Čehi. Bil je ključna figura pri oblikovanju t. i. Deklaracije slovaškega naroda, v kateri so se izrekli za odcepitev od Ogrske in za združitev v skupno češko državo. Poleg politike se je posvečal tudi socialnim in gospodarskim vprašanjem ter se izkazal kot kulturni delavec. S politikom se je aktivno ukvarjal do svoje smrti.

priložnosti v obravnavanih časnikih reprezentirani skladno z običajno podobo »veleizdajalskih panslavistov«. V začetku avgusta 1914 je po izbruhu prve svetovne vojne predsedstvo SNS izdalo manifest, v katerem je izrazilo svojo lojalnost vladarju in ogrski domovini ter izjavilo, da za čas vojne prekinja delovanje stranke.²⁰ Tednik *Nagyszombat és Vidéke*, ki je izhajal v Trnavi, je ostro napadel predsednika SNS Matúša Dulo, kot tudi samo stranko. Dula je označil za »veleizdajalskega panslavista«, ki paktira z Rusijo, manifest pa naj bi bil neiskren, izdan pod pritiskom, da bi se izognil »pravičnemu posegu uradov«.²¹ *Vágvölgyi Lap* je nasprotno pozdravil manifest, vendar je vseeno podvomil

o njegovi iskrenosti.²² Kljub temu da je SNS tako nedvoumno izjavila svojo lojalnost oblastem, je bil njen razglas sprejet z nezaupanjem. Kategorija »veleizdajalskega panslavista«, v katero je avtomatično spadal vsakdo, ki so ga povezovali z SNS, je bila povsem enoznačno definirana in ni dovolila »objektivnega« vrednotenja in presojanja. Članki v *Nagyszombat és Vidéke* so tipičen primer za to. Šestega avgusta 1914 je omenjeni časopis objavil dva članka, v katerih je avtor pozval prebivalstvo k previdnosti pred »subverzivnimi individuumi«, pri čemer je jasno nakazoval na predstavnike SNS.²³

Pomemben del pozitivne reprezentacije »slovaškega ljudstva« kot domovini lojalnega elementa so bile redno pojavljajoče se novice o uspehih enot, v katerih so služili tudi slovaški vojaki oziroma novice o junaštvu slovaških vojakov. Članki o hrabrosti slovaških vojakov na bojnem polju so samo potrjevali in ponavljali stereotip domoljubnosti »slovaškega ljudstva«. V primeru petih obravnavanih regionalnih tednikov je veljalo pravilo, da so posvečali pozornost predvsem usodi tistih polkov, v katerih so se borili tudi možje iz žup, v katerih so izhajali ti časopisi. Čeprav so vsi omenjeni časopisi sledili usodi svojih polkov do konca vojne, niso vsi enako reprezentirali slovaških vojakov. *Nagyszombat és Vidéke* je septembra 1914 v enem od svojih člankov odločno ugovarjal, ker da se v budimpeštanskem tisku²⁴ povzdiguje predvsem junaštvo 72. bratislavskega pehotnega polka v bitki pri Krasniku, »v katerem se poleg Ogrov [Madžarov] bojujejo tudi Slovaki /.../, ki so tudi na ta način ustvarili sve-

²² *Vágvölgyi Lap*, let. 41, št. 33, 15. avgust 1914.

²³ »A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez.« [Proti notranjemu neprijatelju. Poziv javnosti.] in »A spiönök aratási ideje.« [Čas žetve špijonov.] *Nagyszombat és Vidéke*, let. 8, št. 32, 6. avgust 1914. Matúš Dula se je med drugim pritožil na omenjena dva članka (kot tudi na internacijo več predstavnikov SNS v prvih dneh vojne) 25. avgusta 1914 v pismu, ki ga je osebno oddal ministrskemu predsedniku Istvánu Tiszi (omenjeno Dulovo pismo se nahaja v SNA, Fond M. Dula, kart. 9, 206). Tisza je reagiral naglo in takoj naslednjega dne poslal okrožnico vsem gornjeogrskim vladnim komisarjem, od katerih je zahteval strogo nadziranje madžarskega krajevnega tiska, da bi ne pisal v sumničavem in provokativnem duhu proti Slovakom. (Pismo Istvána Tisze gornjeogrskim vladnim komisarjem Viktorju Molnáru, baronu Lajosú Kürthyju, Istvánu Szinyei-Mersemu, Aurélu Bartalu, Gyulí Szalavszkemu in Istvánu Crauszu z dne 26. avgusta 1914. V: Tisza István összes munkái [Zbrano delo Istvána Tisze], zv. II., Budapest 1924, str. 92).

²⁴ Z največjo verjetnostjo gre za reakcijo na kratki članek dnevnika *Az Újság*, let. 12, št. 211, 31. avgust 1914.

²⁰ »Pomembno nam je, da bi se naša domovina in naša monarhija obdržala kot celota, da bi v prihajajoči vojni ne utrpela nobene izgube in da bi iz nje izšla zmagovalna. Za to žrtvujemo tudi naša grla in imetje.« »O predsedstvu slovaške narodne stranke.«, *Národné noviny*, let. 45, št. 91, 6. avgust 1914.

²¹ »A tótok manifestuma.« [Manifest Slovakov.] *Nagyszombat és Vidéke*, let. 8, št. 34, 20. avgust 1914. Avtor v istem članku pozitivno vrednoti patriotizem slovaških vojakov, ki jih postavlja v ostro nasprotje z »domnevnim Dulovim panslavističnim polkom«.

Pripadniki 71. (trenčinskega) pešpolka so doživeli svoj ognjeni krst pri Haliču že konec avgusta 1914.

tel primer požrtvovalnosti in zvestobe do domovine in vladarske hiše«. Urednik Nagyszombat és Vidéke v svojem članku trdi, da je brez pomena povzdigovati zvestobo Slovakov na bojišču, saj »slovaško ljudstvo ni nikoli dalo razloga za to, da bi se dvomilo o njegovi zvestobi do ogrske domovine in ogrskega kralja. Slovaško ljudstvo je prav takšen zvest sin domovine kot ogrski [madžarski] in samo nekakšni panslavski puntarji brez duše in vesti ga varajo in zavajajo. A sedaj je tudi ljudstvo spoznalo, da so ga zavedli na napačno sled /.../ in doživeli bomo, da jih bo doletel bes ljudstva /.../«. ²⁵

Nasprotno pa sta Liptó in Vágvölgyi Lap v prvih mesecih vojne, ko so se »slovaški polki« odlikovali proti Rusom v bitkah pri Krasniku, Rudniku, Polichni in Lublinu, opozarjala zlasti na junaško vedenje slovaških vojakov na bojišču. Liptó piše: »Daleč na severu, na ruskem Poljskem, se junaško bijejo naši vojaki iz 67. polka, med katerimi je tudi mnogo liptovskih fantov. Vojno ministrstvo /.../ je pred kratkim objavilo najnovejši seznam odlikovanih vojakov iz tega polka. Pri branju imen s seznama nas je napolnjeval ponos /.../ velik narodni ponos, ki se je v nas še jačal ob pogledu na neupogljivo zvestobo naših slovaških bratov do ogrskega naroda in monarhije /.../ Sinovi slovaškega naroda so jasen dokaz za to, da njihovih duš ni skazila desetle-

tja strašeca iluzija panslavizma.« ²⁶ Vágvölgyi Lap: »Naši Slovaki pa, kot vedno doslej, tudi sedaj na bojišču izpolnjujejo svojo dolžnost in tako sami spodbijajo trditve o nagnitosti monarhije, kakršne širijo njihovi lažnivi apostoli /.../« ali »Glede na novice, ki prihajajo iz glavnega poveljniškega tabora, se vojaki slovaške narodnosti 72. pehotnega polka bojujejo proti Rusom z bravuroznim junaštvom /.../«. ²⁷ Uredniki analiziranih tednikov so podobno visoko cenili »domovinsko stališče in požrtvovalnost« slovaškega prebivalstva v zaledju. Ugotavljali so, da so po izbruhu vojne izginili vsi nesporazumi in napetosti, ki so jih sprožali »narodnostni agitatorji in panslavisti« in »celotno prebivalstvo dežele se je ne glede na narodnost spojilo v nepremagljivo falango proti izdajalskemu sovragu /.../«. ²⁸ Maja 1915 Liptó obvešča o proslavi, ki se je zgodila v Liptovskem Sv. Mikulášu ob priložnosti uspešne ofenzive av-

²⁶ »A hős 67-esek.« [Junaški sedeminšestdesetniki.], Liptó, let. 23, št. 3, januar 1915. V drugi »reportaži« Liptó opisuje zgodbo treh liptovskih slovaških fantov, ki so nastopili vojaško službo kot »nevarni panslavisti«, na bojišču pa so se spremenili v vzorne ogrske patriote, ki se za ogrsko domovino niso obotavljali žrtvovati svojih življenj. »A hazai rög.« [Domača gruda.], Liptó, let. 23, št. 5, 31. januar 1915.

²⁷ »Háboru.« [Vojna.], Vágvölgyi Lap, let. 41, št. 34, 23. avgust 1914 ter »A 72-ik pozsonyi gyalogezred dicsérete.« [Zahvala 72. bratislavskemu polku.], Vágvölgyi Lap, let. 41, št. 36, 6. september 1914.

²⁸ »A mi katonáink.« [Naši vojaki.], Vágvölgyi Lap, let. 41, št. 33, 15. avgust 1914.

²⁵ Nagyszombat és Vidéke, let. 8, št. 36, 3. september 1914.

stro-ogrske in nemške armade pri Gorlicah. Glede na članek se je proslave ob glasbeni spremljavi in z baklami udeležilo šest tisoč ljudi, pretežno Slovakov iz okoliških vasi.²⁹

Ko si pobliže pogledamo način, s katerim so posamezni uredniki časopisov pisali o slovaških vojaki, ugotovimo, da je temeljna podoba enaka; »slovaško ljudstvo« (upoštevajmo, da se je v tednikih *Liptó* in *Vágvölgyi Lap* pogosto pisalo o »slovaški narodnosti«, medtem ko se je npr. *Nagyszombat és Vidéke* striktno držal pojma »slovaško ljudstvo«) je domoljubno, zvesto in požrtvovalno. A v reprezentaciji slovaških vojakov, ki so samoumevno razumljeni kot »sinovi slovaškega ljudstva/narodnosti«, je že mogoče opaziti razlike. Medtem ko *Liptó* in *Vágvölgyi Lap* poudarjata in povzdigujeta zlasti hrabrost Slovakov v ogrskih polkih kot najjasnejši dokaz patriotizma »slovaškega ljudstva« oziroma »narodnosti«, *Nagyszombat és Vidéke* zavzema drugačno stališče. Uredniku tega tednika se je zdelo odveč, celo obsojanja vredno, posebej izpostavljati junaštvo slovaških vojakov v ogrskih enotah, saj ga je razumel kot nekaj samoumevnega. »Slovaško ljudstvo« je pač v enaki meri kot madžarsko zvest sin domovine, kar pomeni, da je prav tako kot »madžarsko ljudstvo« enak integralni del »ogrskega naroda«. Z izpostavljanjem junaštva Slovakov – kot posebne entitete – naj bi se vzbujaali dvomi v enotnost »naroda«.

Odličen primer notranjih protislovij (ali lepše povedano: kontekstualne pogojenosti) kategorije »ogrski/madžarski« in koncepcije »ogrskega naroda« (ter s tem v zvezi tudi reprezentacij Slovakov) je članek v *Nyitravármegye* iz začetka decembra 1914. Avtor članka z naslovom »Nitranski Slovaki« v uvodu ugotavlja, da so se strahovi glede vedènja Slovakov po izbruhu vojne pokazali za neutemeljene, saj ».../ od vseh narodnosti so ogrskemu [madžarskemu] srcu najbližji prav Slovaki. Bližu so nam do te mere, da se jih od nas najbrž sploh ne da več ločiti. Čutimo, kako naša srca bijejo skupaj .../ imamo skupne tegobe, imamo skupne radosti. Slovaki so se zlili v pojem ogrskega naroda in po mo-

jem mnenju je njihova ločitev zdaj že najverjetneje nemogoča. Resničnost svojih besed lahko najbolje dokažem, če pokažem na naše Slovake v Nitranski župi. Dokazali so, da znajo biti Ogri ter da želijo Ogri tudi ostati in to ne samo v miru, temveč tudi v vojni. Ponujajo nam svojo pomoč, žrtvujejo svoja življenja, svojo kri v boju proti skupnemu sovražniku .../, vzajemno se podpiramo .../, saj tvorimo eno celoto, saj smo Ogri. Kajti tudi Slovak je Oger. Stoletja živi tu skupaj z nami, stoletja je naš kruh, živi na naši zemlji, stoletja pod našo zaščito .../«.³⁰ Pisec članka reprezentira Slovake kot del ogrskega naroda (torej so prav takšni Ogri, kakršen je avtor članka), obenem pa s to podobo neizogibno prihaja v protislovje, saj iz lastne perspektive govori o Slovaki kot o »njih«. Slovaki so – z avtorjeve perspektive – »nam« najbližji, ponujajo »nam« svojo pomoč, Slovaki stoletja jedo »naš« kruh, živijo na »naši« zemlji ipd. Jasno je, da avtor želi videti Slovake kot del »ogrskega naroda« (»mi« Ogri kot državljani Ogrske) in jih tako tudi reprezentira, hkrati pa izdaja, da ima v njegovem mentalnem svetu pojem »ogrskega naroda« ožji pomen, torej, da so »mi Ogri« etnični Madžari, katerega del Slovaki niso. Etatistično in etnično razumevanje »ogrskega naroda« se je prosto prelivalo, eno je prevladovalo nad drugim odvisno od situacije in konteksta, v katerem se je ta pojem uporabljal. To pa gotovo ne pomeni, da bi bili ogrski/madžarski nacionalisti notranje razdvojeni s takšnimi protislovnimi dojemanji koncepcije »ogrskega naroda«. Iz poslednjega citata, kot tudi iz večine ostalih, ki se pojavljajo v tej študiji, je jasno, da sta bili obe razumevanji – torej etatistično in etnično – »ogrskega naroda« na podzavestni ravni komplementarni do te mere, da sta se mogli pojaviti v enem stavku in na tedanjega bralca delovati povsem logično ali vsaj nemoteče. Za nas zgodovinarje je pomembno dojeti to dihotomijo v razumevanju koncepcije »ogrskega naroda«, ki se v celotnem ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu vleče vsaj od 40. let 19. stoletja. Pri interpretaciji zgodovinskih pojavov moramo posvečati večjo pozornost kontekstu, v katerem pojav odzvanja, in imeti vedno

²⁹ »A nyugatgaliciái győzelem híre Liptószentmiklóson.« [Novica o zmagi v zahodni Galiciji v Liptovskem Sv. Mikulašu.], *Liptó*, let. 23, št. 19, 9. maj 1915. Novice o podobnih proslavah junija 1915 po ponovni osvojitvi Lvova in avgusta 1915 po osvojitvi Varšave in Ivangoroda je objavil *Liptó* v št. 26, 27. junija 1915 ter v št. 33, 15. avgusta 1915. Proslav se je udeležilo le nekaj sto ljudi.

³⁰ Avtor v nadaljevanju članka izraža prepričanje, da se Slovaki ne pustijo več zapeljevati »panslavističnim agitatorjem«, ker da je panslavizem samo prazen pojem. V resnici tem »puntarjem« ne gre za dobro slovaškega ljudstva. Gre jim samo za to, da bi ga nalagali in izvabili iz njega denar, da bi ga »najprej spravili ob razum, potlej pa še ob srce in dušo«. Nyékhegyi István: »Nyitravármegyei tótok.« [Nitranski Slovaki.], *Nyitravármegye*, let. 5, št. 48, 4. december 1914.

v mislih pogojenost raznih kategorij in njihovih pomenov.

V zvezi s podobo Slovakov, ki so jo reprezentirali v analiziranih tednikih, je v prvih mesecih vojne možno opaziti dve novi potezi, ki sta povezani s specifično vojno situacijo; prva je predstava, da je ravno vojna končala »unifikacijsko« delo prejšnjih generacij in ustvarila iz »ogrškega naroda« trdno realnost, druga pa je reprezentacija »slovaškega ljudstva« kot aktivne entitete pri zavračanju »panslavizma«.

Čeprav se je »ogrski narod« v predvojnem ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu predstavljal kot realno obstoječa entiteta in je bila lojalnost njegovih članov (med njimi tudi »slovaškega ljudstva«) vseskozi povzdigovana, je v prvih mesecih vojne v madžarskem tisku kot tudi med ogrsko/madžarsko elito možno opaziti presenečenje nad tem, kako hitro je potekala mobilizacija na »narodnostnih področjih« in kako so enote, v katerih so tudi nemadžarski vojaki, zanesljive in pogumne. Razširilo se je stališče, da se je šele tedaj, zaradi vojne, dokončno ustvaril »ogrski narod«, da se je šele tedaj prebivalstvo »*spojilo v nepremagljivo falango*« in pokazalo, da tvori »*en nedeljiv narod*«. Novice o junaškem ravnanju slovaških vojakov v bojih proti ruski armadi (podobne novice so prihajale tudi o polkih, v katerih so služili romunski vojaki) so takšno predstavo še okrepile.

Drugi novi moment v podobi »slovaškega ljudstva/narodnosti«, ki se je pojavljal v začetnih mesecih svetovne vojne, je reprezentacija Slovakov kot *aktivne entitete*. V predvojnem obdobju se je »slovaško ljudstvo« v zvezi s »panslavistično agitacijo« predstavljalo kot pasivna žrtev, ki je izpostavljena zapeljevanju »panslavistov«, čeprav se jim upira. Z izbruhom vojne je v člankih analiziranih tednikov v tem oziru opaziti spremembo. »Slovaško ljudstvo/narodnost« prenehajo reprezentirati kot pasivni element, iz njega nastaja aktivna entiteta, ki že sama kljubuje »panslavistom« in zavrača »panslavizem«. Iz pasivno patriotskega »slovaškega ljudstva« je tako nastalo aktivno patriotsko, kar je le potrjevalo reprezentacijo Slovakov kot samostojne »narodnostne« entitete.

Ne preseneča, da so po izbruhu vojne začeli o Slovaki pisati pogosteje. Izhajajoč iz zakoreninje-

nih podob in stereotipov, se je v tisku kontinuirano nadaljevala dihotomna reprezentacija slovaško govorečega prebivalstva kot lojalnega »slovaškega ljudstva« (čeprav se je pogosto govorilo tudi o »slovaški narodnosti«) in reprezentacija predstavnikov slovaškega nacionalističnega gibanja kot veleizdajalskih »panslavistov«. Čeprav so temeljne oblike reprezentacije v obeh primerih ostale nespremenjene, je možno opaziti majhne spremembe, ki kot da bi bile naznanilo kasnejših pomembnejših sprememb. Slovaki začenjajo biti jasneje reprezentirani kot »narodnost«, ki aktivno deluje, nastopa proti »panslavistom« in se bojuje za ogrsko domovino.

Takšna podoba Slovakov se je v analiziranih časopisih obdržala praktično do konca vojne. Približno od maja 1917 pa se je pojavljalo spreminjeno mišljenje o predstavnikih slovaškega nacionalizma, povezano z razvojem situacije za mejami Ogrske. V začetku 1917 so antantne sile objavile svoje vojne cilje, med katerimi je bila tudi »*osvoboditev Čehoslovakov izpod tuje nadvlade*«. Pozornost naših tednikov pa je vzbudila šele deklaracija čeških poslancev 30. maja 1917 na državnem zboru na Dunaju. Ti so v deklaraciji zahtevali politično združitev Čehov in Slovakov v okviru federalistične avstro-ogrške monarhije. *Liptó* z majhno zamudo 1. julija 1917 objavlja obsežen članek o češki državnopravni deklaraciji in Slovaki. V članku ugotavlja, da se je »*slovaška politika v poslednjih letih vedno bolj prepletala s češko, vendar le politika, slovaško ljudstvo pa ne*«. Pisec članka spet povzdičuje domoljubnost Slovakov: »*Med domačimi narodnostmi je bratsko slovaško ljudstvo Ogrski najmočnejše predano in najbolj samozavestno, v njem je tudi najmočnejša ogrska državna zavest. Mnogokrat je o tem s svojim vedenjem dalo potrdilo in prav zato bi bilo /.../ zelo aktualno, če bi vodstvo slovaške narodnosti proti češki deklaraciji protestiralo s slovaško deklaracijo /.../, slovaška narodnost potrebuje takšno deklaracijo, da bi razgnala vse nesporazume in dvome, da bi zopet jasno dokazala, da obsoja češki iredentizem /.../ Ogrska bi z radostjo sprejela takšno dejanje voditeljev slovaške narodnosti, s katerim bi protestirali proti češki deklaraciji, in celo pričakuje, da bi tako storili /.../«*. Članek ostro kritizira »voditelje slovaške narodnosti« (povsem jasno je, da je avtor članka imel v mislih predstavnike SNS (!)), opozarja jih namreč, da s svojim molkom škodijo

Posadka težkega mitraljeza na položaju 71. pešpolka.

v prvi vrsti sebi, kajti »/.../ namera Čehov je uničenje in asimilacija slovaške narodnosti /.../. Politika madžarstva, ki se osredotoča na ohranitev državne enotnosti, ne zasleduje takšnih sebičnih in koristoljubnih ciljev. Kulturo slovaške narodnosti ohranja v svoji edinstvenosti in originalnosti in četudi so bili na notranjepolitičnem prizorišču kakšni nesporazumi, ti še ne morejo biti razlog za to, da bi slovaška narodnost izvajala samomorilsko politiko.« Članek se stopnjuje do obsojanja neodgovorne pročeške politike »slovaških političnih voditeljev« in poziva k aktivnosti tiste slovaške moči, ki so zaradi svojega dela, izobrazbe in lastnine že vnaprej določeni za vodenje »slovaške narodnostne politike«. Poziva jih, naj prevzamejo iniciativo v lastne roke in začnejo »popolnoma novo, trezno politiko, temelječo na razumevanju in bratskem sodelovanju z ogrskim [madžarskim] narodom.«³¹ Podoben članek, ki je slovaškim politikom očital molčečnost, se je pojavil tudi v *Vágvölgyi Lap*. Tu je urednik celo podvomil, ali so Slovaki še vedno zvesti sinovi domovine, če

pa sploh ne protestirajo proti češkim zahtevam, in prišel do zaključka, da res »en del slovaškega ljudstva simpatizira s Čehi in njihovimi plani«.³²

V citiranih pasusih je očitno že na prvi pogled, da so Slovaki odslej že jasno reprezentirani kot izvirna in edinstvena »narodnost«, ki pa jo ogrožajo asimilacijske sile čeških politikov, predstavniki SNS pa kot zastopniki, »voditelji slovaške nacionalnosti«. V podobnem smislu prav tako ni presenetljivo, da se je namesto o »slovaškem ljudstvu« začelo jasno pisati o samobitni »slovaški narodnosti« in da se je popolnoma prenehalo govoriti o Slovakah kot o delu »ogrskega naroda«. Bolj presenetljiv je nagel in odločen preskok v reprezentaciji predstavnikov SNS: prej »panslavisti« so zdaj »voditelji slovaške narodnosti« (čeprav nekompetentni in taki, da bi jih bilo bolje nadomestiti z bolj kvalificiranimi osebami, so vendarle »voditelji«). Razloge za te nagle spremembe je potrebno iskati v zunanjepolitičnem kontekstu.

³¹ »A cseh deklaráció.« [Češka deklaracija], *Liptó*, let. 25, št. 26, 1. julij 1917.

³² »A Slovanská Národná Strana.«, *Vágvölgyi Lap*, let. 44, št. 33, 1. julij 1917.

V letih 1915/16 so se češki in slovaški politiki v izgnanstvu uspeli povezati do te mere (pariški Češkoslovaški narodni svet, *Československá národní rada*; odslej ČSNR), da so bili iz vojnih ujetnikov sposobni organizirati in rekrutirati češkoslovaško legijo, ki so jo poslali v boj na vzhodni fronti. V Franciji, Veliki Britaniji, Rusiji in deloma tudi v ZDA so razvijali učinkovito politično dejavnost, da bi tako izpolnili svoje cilje na vladni ravni. Uspešna propagandistična dejavnost v omenjenih državah se je zrcalila v tem, da je bila med vojne cilje antantnih sil v začetku leta 1917 vključena tudi »osvoboditev Čehoslovakov izpod tuje nadvlade«. Nič manj bistvenega pomena ni bilo dejstvo, da so češko-slovaški predstavniki v izgnanstvu v svojem propagandnem materialu, kot tudi dokumentih, ki jih je izdajal ČSNR, uporabljali pojem »češkoslovaški narod« in kar je še pomembnejše – ta pojem so uspeli uveljaviti tudi v besedišču vrhovnih predstavnikov antantnih sil. To je bil izjemen moment. Poslej se o Slovakah oziroma o »slovaški narodnosti« ali »slovaškem narodu« sploh ni več govorilo, ampak se je razpravljalo izključno o »češkoslovaškem narodu«, katerega ena veja trpi na Ogrskem pod suženjskim jarmom in katere trpljenju je možno narediti konec samo z izdvojitvijo iz Ogrske in z združitvijo s predlitvansko češko vejo. Dejavnost in cilje avstro-ogrskih politikov v izgnanstvu (čeških, slovaških, južnoslovanskih, poljskih) so tako avstro-ogrski kot tudi nemški organi ostro nadzorovali, informacije o tem pa so neizogibno pronicale tudi v javnost. Najprej so bile aktivnosti omenjenih skupin v izgnanstvu reprezentirane zgolj kot sovražna propagandna dejavnost, financirana s strani antantnih sil, in ne kot realna grožnja notranji stabilnosti oziroma integriteti avstro-ogrške monarhije. Situacija pa se je radikalno spremenila z deklaracijo čeških poslancev (in podobnimi deklaracijami Jugoslovanskega kluba in ukrajinskih poslancev, ki so kmalu sledile češki). Predstavitev zahteve po združitvi območja severne Ogrske s Češko kot posebno enoto v okviru federativne monarhije je na najvišjem političnem organu Cislajtanijskega vprašanja dezintegracije Ogrske dodala poteze uradnega in legitimnega političnega programa (ki ga je predlitvanska vlada sprejemala). Seveda je ogrska vlada deklaracijo čeških poslancev ostro obsodila. Ministrski predsednik István Tisza je z energičnim nastopom v ogrskem parlamentu zagrozil vsakomur, ki bi hotel poseči v integriteto Ogrske in ogroziti njen enakopravni položaj v

V jarkih avstroogrške pehote pri Haliču.

okviru dualistične ureditve.³³ Težnjam po spodkopavanju integritete države, kot jo je vsebovala češka deklaracija, pa se ogrski vladni krogi v sledečih mesecih (do leta 1918) v javnosti niso posvečali.

Bistveno večje vznemirjenje je med lokalnimi ogrsko/madžarskimi nacionalističnimi elitami na območju Gornje Ogrske izzvalo majsko dejanje čeških poslancev. Kot smo lahko opazili, se v člankih obravnavanih tednikov poleg zavračanja kakršnegakoli poseganja v integriteto Ogrske pojavlja težnja, da bi pridobili podporo tudi od »lojalnega slovaškega ljudstva/narodnosti«. V nameri, da bi zavrnili trditve, češ da so gornjeogrške župe poseljene s »Čehoslovaki«, so slovaško govoreče prebivalstvo zdaj reprezentirali že kot povsem neodvisno »narodnostno entiteto«, ki je v svoji individualnosti izvirno in edinstveno. Problematično pa je vendarle bilo dejstvo, da ni obstajala nobena organizirana proogrška slovaška politična sila, ki bi izdala prepričljivo deklaracijo za ohranitev integritete Ogrske. Edina alternativa je bila, da za razglasitev lojalnosti prepričajo predstavnike SNS.³⁴

³³ Vermes, G.: n. d., str. 442.

³⁴ Vseeno ideja sprejemanja SNS oziroma t. i. martinske skupine SNS kot legitimne politične sile ni bila nova. V letih 1913–14 je Tiszova politika navezave stikov s predstavniki nemadžarskih strank dobila podporo tudi v nekaterih lokalnih gornjeogrskih nacionalističnih krogih. V tem oziru je bil zelo iniciativen npr. Lajos Steier, urednik tednika Liptó, ki je uveljavljal politiko podpore konzervativnega krila SNS v in-

Posledica tega je bil že omenjeni radikalni premik: od prejšnjega zavračanja politikov SNS kot »veleizdajalskih panslavistov« do njihovega priznavanja in reprezentiranja kot »voditeljev slovaške narodnosti«. V drugi polovici leta 1917 in še bolj opazno v letu 1918 tako prihaja do paradoksalne situacije, ko uredniki omenjenih tednikov – potem ko je bila nepripravljenost predstavnikov SNS, da bi v deklaraciji zavrnil česke zahteve po severni Ogrski, več kot očitna – opozarjajo »slovaške voditelje«, da jim grozi češka asimilacija, in poudarjajo, da so Slovaki samostojna »narodnost«, ki ni ne del »češkega/češkoslovaškega« niti »ogrskega naroda« (čeprav se slednje ni eksplicitno reprezentiralo).

V člankih iz jeseni 1917 uredniki obravnavanih tednikov še nadalje poudarjajo lojalnost »slovaškega ljudstva/narodnosti« in zavračajo češke težnje po odcepitvi gornjeogrskih žup.³⁵ Slovaškim politikom poleg dejstva, da se ne distancirajo od dezintegracijskih zahtev Čehov, očitajo zlasti to, da sploh ne protestirajo, ko češki politiki govorijo o »češkoslovaškem narodu«. Slovaški politiki da s svojim molkom kažejo, da jim je vseeno, če si Čehi prilaščajo pravico govoriti tudi v imenu Slovakov. Ta očitek je pridobil na pomenu po 16. decembru 1917, ko je tedanji francoski predsednik Raymond Poincaré s posebnim dekretom odobril ustanovitev avtonomne češkoslovaške armade v Franciji, ki bi bila podrejena Češkoslovaškemu narodnemu svetu v Parizu.³⁶ Liptó to komentira na sledeči način: »/.../ Čehi želijo na tak način za vsako ceno kompromitirati Slovake, da bi tako dokazali resničnost laži, po kateri Čehi in Slovaki tvorijo en narod«. V istem članku pa avtor opozarja: »/.../ takšna prezentacija Slovakov pa ima lahko [za Slovake] zelo neprijetne

posledice, če se njihovi voditelji kar najodločneje ne oddaljijo od takšne taktike čeških izdajalcev.«³⁷

V podobnem duhu so se nadaljevali članki tudi leta 1918, čeprav na deklaracijo čeških poslancev s 6. januarja 1918 omenjeni tedniki niso reagirali tako intenzivno kot na majsko državno-pravno deklaracijo iz predhodnega leta. Daljši članek na to temo je z nekoliko zamude priobčil samo tednik *Nyitrvármegye*. V članku na naslovni strani je objavljeno besedilo protestnega razglasa, ki ga je konec januarja 1918 v odobritev zastopništvom vseh vasi myjavskega okresa predložil glavni okrajni uradnik dr. Gyula Filberger. V razglasu, ki naj bi ga z navdušenjem podprlo tudi slovaško prebivalstvo, so protestirali proti češkim priključitvenim težnjam in proti temu, da o armadi, ki je bila sestavljena iz »čeških izdajalcev«, govorijo kot o »češkoslovaški armadi«. Po Filbergerju so myjavski Slovaki, ki so od »davne minulosti« spadali med najagilnejše podpornike »slovaške narodnostne agitacije«, pokazali, da odločno zavračajo »češke roparske namene«, saj je »hrabra duša slovaškega ljudstva, slovaškega ljudstva, ki je na bojišču izkazalo najlepši dokaz za to, da ne zavrača zvestobe domovini in da pri njem češki načrti na najdejo opore, izkoristila edino ponujeno priložnost, da bi s posredovanjem /.../ vaških zastopništev zavrnila roparske težnje Čehov in mednarodne laži o zatiranju narodnosti/.../«. ³⁸ Ta članek je zanimiv tudi

teresu nevtralizacije čedalje močnejše radikalne »čehoslovakistično« orientirane generacije mladih slovaških nacionalistov. Del omenjene politike naj bi bili tudi koraki naproti minimalnim zahtevam SNS na področju šolstva in kulture. Zato sploh ne preseneča, da je med analiziranimi tedniki ravno Liptó višal ton v pisanju proti »čehoslovakizmu« in v poudarjanju ogroženosti »slovaške narodnosti« s »češkim imperializmom«.

³⁵ »Megjegyzések. A cseh követelések.« [Komentarji. Češke zahteve.], Liptó, let. 25, št. 40, 7. oktober 1917; »A tót meggyék.« [Slovaške župe], Nyitrvármegye, let. 8, št. 38, 21. september 1917; »A cseh támadások.« [Češki napadi.], Nyitramegyei Szemle, let. 25, št. 46, 18. november 1917.

³⁶ Šedivý, Ivan: Češi, české země a velká válka 1914–1918. Praha, NLN 2001, str. 335–336.

³⁷ »Megjegyzések. A cseh-tót brigád.« [Komentarji. Češko-slovaška brigada.], Liptó, let. 25, št. 52, 30. december 1917. V naslednji številki se Liptó spet vrača k temu vprašanju v zvezi s knjigo Eduarda Beneša »Bohemie's case for independence«, ki je leta 1917 izšla v Londonu. Beneš med drugim navaja, da je iz avstro-ogrske armade dezertiralo več kot 350 tisoč Čehoslovakov. Liptó proti takim trditvam protestira, saj so se »Slovaki vedno zvesto bojevali za kralja in domovino«. Dalje ugotavlja, da Čehi s takim načinom skušajo manipulirati Slovake, saj v tem »prevarantskem Češko-slovaškem narodnem zboru komaj sploh so Slovaki«. »Megjegyzések. Benesch dr. könyve.« [Komentarji. Knjiga dr. Beneša.], Liptó, let. 26, št. 1, 6. januar 1918.

³⁸ Vredno je citirati tudi del teksta protestne izjave, ki so jo sprejela zastopstva myjavskih vasi: »Prebivalstvo slovaškega jezika naše vasi protestira /.../ proti poimenovanju armade, ki so jo rekrutirali naši sovražniki iz čeških veleizdajalcev, kot češko-slovaško armado, in izjavlja, da z gnusom obsoja veleizdajalce in jih prezira. V zamejstvu so baje takšni Slovaki, ki so po dolgi dobi odsotnosti daleč od domovine v tujini zašli, pristali na plačano agitacijo proti Ogrski in se spustili v odvraten greh veleizdaje; takih pač več ne smatra za Slovake in s polno zavestjo ugotavlja, da so vsi naši slovaški narodnostni vojaki, ki se borijo za domovino in kralja, zvesto in zavestno izvrševali in še izvršujejo svojo dolžnost

zato, ker kot eden od redkih dokumentira trditve o patriotizmu »slovaškega ljudstva« s konkretnim dokazom.³⁹

Tema o čeških političnih prizadevanjih in molčanju slovaških politikov se ponovno izraziteje pojavlja od aprila in maja 1918. V teh in sledečih mesecih do konca vojne zlasti *Liptó* prinaša v svojih člankih vprašanja, ki se nanašajo na češko politiko in slovaško politično pasivnost.⁴⁰ *Liptó* še naprej poudarja, da »slovaško ljudstvo/narodnost« ne soglaša s češkimi zahtevami, da se izreka proti odcepitvi gornjeogrskih žup od Ogrske in da z »zaničevanjem gleda na veleizdajske Slovake«, ki simpatizirajo s Čehi. V članke je vseskozi vključen tudi protest proti uporabi pojma »češkoslovaški narod«. Popolnoma se preneha govoriti o pripadnosti Slovakov »ogrskega narodu«, pač pa se ravno nasprotno poudarja samobitnost, edinstvenost in različnost Slovakov v odnosu do Čehov. Slovaške politike avtorji člankov svarijo pred koketiranjem s Čehi, ki naj bi težili k širitvi na vzhod in okrepitev svojega naroda z asimiliranjem Slovakov. Marca 1918 *Liptó* spet poziva politike SNS, da naj stopijo iz pasivnosti in v interesu samobitnosti Slovakov protestirajo proti češkim zahtevam: »Bilo bi primerno in modro /.../, če bi Slovaška narodnostna stranka opustila pasivnost in zavzela napram Če-

hom takšno stališče, kakršno terja svojska in neodvisna individualnost slovaškega naroda. Samo takšna aktivnost lahko z vidika Slovakov pomeni lepšo in boljšo prihodnost /.../ upajmo, da se med voditelji Slovaške narodnostne stranke najdejo preudarni možje s trezno presojo /.../«, ki bodo sposobni preprečiti češko škodljivost, katerega edini cilj je »prinesti Slovakom pogubo«.⁴¹

Obenem se pojavljajo tudi članki, v katerih je opaziti tendence po nekakšni samorefleksiji in nagnjenost k priznavanju slovaških jezikovno-kulturnih pravic (zlasti na področju šolstva), ki so tvorile temelj programa slovaških nacionalistov. *Vágvölgyi Lap* je v začetku maja 1918 objavil članek, v katerem njegov avtor sicer kritizira predstavnike SNS, ker da ostajajo pasivni in ne zavzemajo nobenih stališč do čeških zahtev, obenem pa priznava, da je delni vzrok za to tudi dotedanja napačna narodnostna politika ogrskih vlad. Pisatelj članka ne vidi nobenega razumnega razloga za to, da bi Slovaki ne mogli imeti svojih šol, ker so ravno Slovaki med narodnostmi Ogrom [Madžarom] najbližji, čeprav jim pravico do lastnih šol preprečuje »narodnostni zakon«. Kot podobno napako pisec članka razume tudi ukinitvev treh slovaških gimnazij in Matice; te se ne bi smele zapreti, ampak bi se moral spremeniti samo način vodenja omenjenih institucij.⁴²

Aprila 1918 je izzvalo burne reakcije tiska manifestno srečanje čeških politikov v Pragi. Glavni cilj tega srečanja je bil protestirati proti ostrim izjavam grofa Ottokarja Czernina, v katerih je napadel češke politike.⁴³ Širši namen praškega sre-

in iz njihovih vrst ni izšel niti en izdajalec. Zaradi tega je torej poimenovanje češko-slovaška brigada nič drugega kot zavajajoča obrekovalska goljufija, ki v imenu vseh zavrača ogrske Slovake /.../« »Tiltakozás.« [Protest.], Nyitravármegye, let. 9, št. 5, 1. februar 1918.

³⁹ Seveda je povsem neverjetno, da bi myjavsko slovaško prebivalstvo podprlo takšno izjavo, saj vaških zastopstev myjavskih vasi ni mogoče imeti za reprezentativne institucije krajevnih skupnosti. Vseeno je bila novica, da je »slovaško myjavsko ljudstvo« podprlo takšno protičeško ogrsko patriotsko izjavo, v skladu s tradicionalno reprezentacijo »slovaškega ljudstva« kot lojalnega elementa, zato tedaj najverjetneje ni delovala kot nezaupanja vredna.

⁴⁰ Zanimivo je, da sta se tako Nyitravármegye kot tudi *Vágvölgyi Lap* glede tega vprašanja popolnoma prenehala izrekati. Bistveno redkeje pišeta o političnih vprašanjih, prav tako redkeje pišeta tudi o dogodkih na frontah. Večina člankov se posveča regionalnim zadevam, težavam z oskrbo, informiranju o grozečih epidemijah in podobno. Žal se je v primeru omenjenih časnikov moja raziskava ustavila pri številkah iz septembra 1918, ker so, kot pretežna večina madžarskih lokalnih tednikov, tudi ti s koncem septembra prenehali obstajati. Nyitravármegyei Szemle je sicer izhajal še do konca leta 1918, vendar mi za študijo ni uspelo najti številke iz jeseni 1918. Slediti izdajam do novembra 1918 je bilo možno le pri tedniku *Liptó*, ki je tudi na splošno nudil največ materiala za analizo.

⁴¹ »Passzivitás vagy aktivitás.« [Pasivnost ali aktivnost.], *Liptó*, let. 26, št. 13, 31. marec 1918.

⁴² Nesrečna posledica ukinitve teh institucij je, se nadaljuje članek, da Slovaki pošiljajo svoje otroke v češke šole, odkoder »dobivamo nazaj z ultračeškim duhom prežete ultraslovake, ki sovražijo Ogre [Madžare]«. »Tót dolgok.« [Slovaške zadeve.] *Vágvölgyi Lap*, let. 45, št. 18, 5. maj 1918. Članki, pisani v podobnem duhu, se pojavljajo tudi v Nyitravármegye, v številki 23, z dne 7. junija 1918 in v številki 24, z dne 14. junija 1918.

⁴³ Šedivý, I.: n. d., str. 330; Srečanje je potekalo 13. aprila 1918; na njem so reagirali na Czerninov govor, ki ga je minister za zunanje zadeve imel 2. aprila na dunajskem mestnem svetu, v katerem je s stališča monarhije ostro kritiziral češke politike. Czernin je v svojem govoru razlikoval med »češkim narodom«, ki »v celoti čuti lojalno avstrijsko« in »ubogim Masarykom« in njemu podobnimi veleizdajalskimi češkimi politikami v monarhiji. Med drugim jim je očital tudi to, da hočejo »odtrgati dele Ogrske države«. Czerninov govor je objavljen v: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých

Ottokar Czernin, grof (1872–1932)

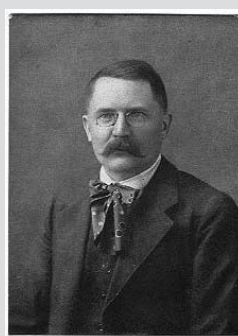
Avstro-ogrski diplomat in državnik. Kot pripadnik visoke plemiške družine na Češkem je bil deležen odlične pravne izobrazbe in nato služboval kot diplomat v Parizu in Haagu. V času balkanskih vojn je bil diplomat v Romuniji, po pristopu Romunije k antantnim silam avgusta 1916 se je vrnil na Dunaj in do aprila 1918, ko je odstopil, deloval kot minister za zunanje zadeve. Bil je politik konzervativnega kova in se je zavzemal za ohranitev Avstro-Ogrske.

čanja pa je zagotovo bila manifestacija proti monarhiji s t. i. narodno prisego čeških politikov, v kateri se je govorilo o »češkoslovaškem narodu«. ⁴⁴ Tega zborovanja se je po tedniku *Liptó* udeležilo tudi nekaj slovaških politikov, ki jih tednik označuje kot izdajalce, ker da ne zastopajo »slovaškega ljudstva«, ter pripominja: »/.../ praško zasedanje, čeravno naperjeno proti Czerninu, je bilo pravzaprav demonstracija v korist češko-slovaške združitve, saj je manifest, izdan na zborovanju, naslovljen na češko-slovaški narod; torej je bilo tudi zasedanje pravzaprav zasedanje Čeho-Slovakov /.../«. ⁴⁵

zemích za 1. světové války 1914-1918. Sv. V. Rok 1918. Praha 1997, dok. št. 38, str. 146–148. V zvezi s Czerninovým govorom je Vágvölgyi Lap ugotavljal, da »to, kar je grof Czernin /.../ povedal o češkem ljudstvu, t.j., da je lojalno in avstrijsko čuteče, lahko v ogrskem kontekstu povemo tudi mi o našem slovaškem ljudstvu /.../, zato je nedopustno, da bi neki puntarji brez duše očrnili [njegovo] dobro ime /.../«. »Tót dolgok.« [Slovaške zadeve.], Vágvölgyi Lap, let. 45, št. 18, 5. maj 1918.

⁴⁴ Šedivý, I.: n. d. str. 330–331; besedilo narodne prisege, ki ga je na srečanju predstavil Alois Jirásek, je objavljen v: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. Sv. V, n. d., dok. št. 42, str. 151–153.

⁴⁵ »Megjegyzések. Nad Tatram sa bliska.« [Komentarji. Nad Tatrami se bliska.] Liptó, let. 26, št. 16, 21. april 1918.

Vavro Šrobár (1867–1950)

Politik, zdravnik, pedagog, publicist.

Zaradi izkazovanja slovaške narodne zavesti je imel probleme že kot dijak. Ker so ga izključili iz šole zaradi panslavizma, je gimnazijo končal na Češkem. V Pragi se je kot študent medicine seznanil z naprednimi slovaškimi in češkimi osebnostmi in se utrdil v prepričanju, da morajo Čehi in Slovaki sodelovati ne le na gospodarskem in kulturnem, ampak tudi na političnem nivoju. Kot hlasist (pripadnik skupine okrog časopisa Hlas) je kritiziral pasivnost SNS. Bil je osrednja osebnost slovaške politike med prvo svetovno vojno, po vojni pa je bil večkrat minister. Med drugo svetovno vojno je aktivno sodeloval v protifašističnem odporu. Na njegovo mnogostransko osebnost meče senco dejstvo, da je imel antisemitske nazore in je proti Judom kot politik tudi deloval.

Maja 1918 sta burne reakcije izzvala dva dogodka: prvomajska demonstracija v Liptovskem Sv. Mikulášu, na kateri so na iniciativo slovaškega politika čehoslovakistične orientacije Vavra Šrobárja sprejeli t. i. mikulaško resolucijo, ⁴⁶ in proslava 50. obletnice ustanovitve češkega Narodnega gledališča v Pragi, katere se je udeležila tudi slovaška delegacija s pesnikom Pavlom Országhom

⁴⁶ Prvega maja 1918 se je v Liptovskem Sv. Mikulášu, kjer je imelo sedež tudi uredništvo tednika Liptó, zgodilo socialnodemokratsko zborovanje krajevnega delavstva in dela meščanstva, na katerem je bila sprejeta resolucija, v kateri se je med drugim zahtevalo priznanje pravice do samoodločbe »narodov Avstro-ogrske, torej tudi ogrske veje češko-slovaškega plemena«. Šlo je za prvi javni politični nastop predstavnikov nacionalističnega gibanja v času vojne. Glavni iniciator in pisec besedila resolucije je bil Vavro Šrobár, verjetno najaktivnejši slovaški politik v teh mesecih, ki se je zavzemal za kar najožjo orientacijo slovaškega gibanja v tem delu češke politične scene, katere cilj je bila dezintegracija Avstro-Ogrske in ustanovitev Češkoslovaške države.

Hviezdoslavom.⁴⁷ Po maju 1918 je bilo zaradi teh dveh dogodkov že jasno, da en del slovaških politikov nesporno sprejema češke težnje po ustanovitvi Češkoslovaške, drugi del pa čaka, kakšen bo razvoj dogodkov.

V naslednjih mesecih se je tednik *Liptó* omejil samo na nekoliko protestnih člankov, v katerih je neprestano ponavljal, da slovaška politika s težnjo po pripojitvi h Češki ne zastopa interesov »slovaškega ljudstva/narodnosti«. Slovaške politike poziva, naj v imenu »slovaškega ljudstva/narodnosti« slavnostno protestirajo proti češkim napadom, dokler še ni prepozno.⁴⁸ V teh člankih se že čutita brezup in nemoč. Sredi oktobra 1918 *Liptó* ugotavlja, da imajo slovaški politiki na plečih veliko odgovornost, saj se morajo odločiti, v katero smer naj krenejo. Če se priključijo Čehom, potem bodo hitro izgubili svojo narodnost in jezik, kot tudi možnost svobodno trgovati.⁴⁹ Dva tedna kasneje, dan pred razglasitvijo Češkoslovaške, *Liptó* piše o Slovaki kot o »ljudstvu«, ki ima pravico do neodvisne »narodne eksistence« (!): »/.../ zakaj ne zahtevajo [Slovaki] na podlagi Wilsonove pravice do samoodločbe svoje popolne neodvisnosti, zakaj ne izjavijo, da v tem usodnem momentu jasno vidijo svojo situacijo in se ne želijo utopiti niti v enem niti v drugem narodu.« To je po avtorju članka edina prava smer, ki sledi interesom »slovaškega ljudstva«. Slovaki tudi ne bi smeli dopustiti, da bi v njihovem imenu pred celo Evropo in celim svetom govorili in odločali Čehi, ker »/.../ je danes tudi slovaško ljudstvo v taki situaciji, da njegove besede sliši in posluša celi svet. In kot ljudstvo, ki želi uveljaviti svoje lastne narodne interese, bi se ne potreboval bati plebiscita /.../«. Pisec članka poziva Slovake, naj se o svoji usodi svobodno odločijo na plebiscitu kot svoboden »narod«.⁵⁰

⁴⁷ Proslave so se dogajale v dneh od 15. do 17. maja 1918 v Pragi. Teh veličastnih proslav, ki so bile istočasno tudi demonstracija proti monarhiji, so se poleg dvajsetčlanske slovaške delegacije udeležili tudi hrvaški, slovenski, bosanski, poljski in italijanski politiki. Hronský Marián: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987, str. 247–250.

⁴⁸ »Megjegyzések. A cseh-tót nemzeti tanács.« [Komentarji. Češko-slovaški narodni svet.], *Liptó*, let. 26, št. 31, 28. julij 1918; »Ismét kísért a Liptószentmiklósi népgyűlés.« [Ljudsko zborovanje v Liptovskem Sv. Mikulašu spet straši.], *Liptó*, let. 26, št. 36, 1. september 1918.

⁴⁹ »A béke.« [Mir.], *Liptó*, let. 26, št. 42, 13. oktober 1918.

⁵⁰ Članek se začne z izjavo, da bi moral položaj Gornje Ogrske določiti plebiscit, vendar sta češki in slovaški tisk proti, ker »zatirano ljudstvo ne more odločati v senci bajonetov«.

Analiza omenjenih petih tednikov je prinesla do neke mere presenetljive rezultate.

Postopna sprememba reprezentacije slovaško govorečega prebivalstva se je v prvih vojnih letih še naprej potrjevala. Iz navedenih citatov se da izpeljati nedvoumen zaključek, da se je poleg kategorije »narodnosti« še naprej uporabljala kategorija »ljudstva«, vendar sta ta dva pojma v obravnavanem obdobju že delovala kot polnovredna sinonima (med njima se je izgubila tista pomen-ska razlika, katero so omenjeni termini implicirali v obdobju vsaj od 80. let 19. stoletja pa do konca prve deкаде 20. stoletja).

V zadnjih dveh letih vojne prihaja, pod vplivom političnih dogodkov za mejami Ogrske (dejavnost čeških in slovaških politikov v izgnanstvu, deklaracije čeških politikov v dunajskem državnem zboru) do izrazite spremembe v pogledu na Slovake. Tisk namreč začenja poudarjati izvirnost in edinstvenost slovaške kulture in jezika, ki da sta popolnoma različna od češke. Hkrati opozarja na nevarnost »češkega imperializma«, ki da hoče Slovake pogoltniti in tako uničiti njihovo »narodno eksistenco«.

Takšen preobrat v reprezentacijah je bil nedvomno povezan s potrebo po zavrnitvi »češkoslovaškega naroda«, ki je kot politični program ogrožal integriteto Ogrske. Sočasno z reprezentacijo Slovakov kot »samostojne narodnosti« se v podobi Slovakov ohranja tudi stereotip lojalnosti in patriotizma, obenem pa se iz podobe popolnoma izgublja ideja o Slovaki kot članih »ogrskega naroda«. Lojalnost in patriotizem Slovakov se po maju 1917 vezeta le na državni okvir Ogrske, na okvir »ogrskega naroda« pa ne več. Vzporedno prihaja do radikalne spremembe tudi glede reprezentacije predstavnikov SNS. Naenkrat se jih preneha označevati za »panslaviste« in so predstavljeni kot zastopniki, »voditelji slovaškega ljudstva/narodnosti«. Takšna sprememba je logičen spremljevalni pojav re-

Če bodo Slovaki prišli pod češko vladno, bo v 10 do 15 letih celotna Gornja Ogrska češka, »Slovaki pa bodo navadni dninarji češke ekspanzije«. Zato bi se Slovaki morali zavdati svojih »narodnih interesov« in ne podleči češkim obljubam in prigovarjanjem. »A népszavazás.« [Plebiscit.] *Liptó*, let. 26, št. 44, 27. oktober 1918.

prezentacije slovaško govorečega prebivalstva kot »samostojne narodnosti«, ki naj bi zahtevala svojo neodvisno narodno eksistenco.

Rezultati naše analize torej povsem potrjujejo domnevo, da etnične ali »narodnostne« oz. »narodne« kategorije in na njih temelječe reprezentacije v ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu dualističnega obdobja niso bile statične, ampak pogojene in so podlegale spremembam; pri kritični interpretaciji teh kategorij je treba nujno vzeti v pretres omenjeno pogojenost in kontekst, v katerem so se pojavile.

Pet tednikov, ki sem jih v tej študiji analiziral, je možno imeti za reprezentativen vzorec sočasnega ogrskega/madžarskega nacionalističnega diskurza (seveda v zvezi z reprezentacijami Slovakov). Uredniki teh tednikov, ki so bili avtorji pretežne večine člankov v svojih časopisih, so bili aktivni udeleženci sodobnega diskurza in bili hkrati standardni predstavniki ogrskega/madžarskega nacionalizma. Nas so v pričujočem članku zanimale konkretne kategorije, stereotipi in na njih utemeljene reprezentacije slovaško govorečega prebivalstva severozahodnih območij Ogrske. Uredniki petih analiziranih tednikov so jih uporabljali, manipulirali z njimi in sodelovali pri njihovi reprodukciji in spremembah kot ostali udeleženci javne razprave (čeprav moramo biti tu previdni in pozorno upoštevati socialno umestitev akterjev). Primer urednikov časopisov je specifičen le do te mere, da je šlo za institucionalne tvorce diskurza. Novinar je pri pisanju člankov odločal, katere od obstoječih kategorij in stereotipov bo uveljavil in katerih ne. Nesporno je šlo pri tem za podzavestni proces izbire med mentalnimi vzorci in je bilo seveda odvisno od politične orientacije avtorja – ter tudi drugih okoliščin –, kakšno podobo Slovakov je ustvaril in v kakšen okvir je to podobo umestil. Urednik *Nagyszombat és Vidéke* (delno tudi uredniki *Nyitrámegyei Szemle* in *Nyitravármegye*) je pri reprezentaciji slovaško govorečega prebivalstva vztrajno uporabljal kategorijo »ljudstva« in poudarjal patriotizem in lojalnost »slovaškega ljudstva« do »ogrskega naroda« kot njegovega integralnega dela. Uredniki *Liptó* in *Vágvölgyi Lap* pa so nasprotno uporabljali obe omenjeni kategoriji, pri čemer sta le-ti delovali kot sinonima. Podobno so torej ponavljali stereotipe o patriotizmu in lojalnosti, vendar so Slovake reprezentirali že kot

samostojno entiteto in ne kot integralen del »ogrskega naroda«. Tu je nemogoče videti povezavo med politično orientacijo urednikov in njihovim načinom reprezentacije Slovakov. Urednika *Nagyszombat és Vidéke* in *Nyitrámegyei Szemle* sta bila aktivna pristaša opozicijske *Ogrske stranke neodvisnosti* oziroma *Katoliške ljudske stranke*, ki sta, zlasti v primerjavi s Tiszovo novo politiko komunikacije z nemadžarskimi nacionalističnimi gibanji, uveljavljali radikalnejšo etnično homogenizacijsko obliko ogrskega/madžarskega nacionalizma.

Prav uredniki tednika *Liptó* (zlasti Lajos Steier), podobno kot urednik *Vágvölgyi Lap*, so bili pristaši Tiszovega novega kurza. Odpira se vprašanje o karakterju odnosov med uporabljanjem raznih kategorij in stereotipov pri reprezentaciji Slovakov in realno politično situacijo. Videli smo, da se je odločna sprememba v politiki ogrskega establišmenta do nemadžarskih nacionalističnih strank na začetku dobe druge Tiszove vlade odražala v spremembi načina reprezentacije nemadžarskih prebivalcev krajine v krogu pristašev Istvana Tisze. Dogodki na mednarodnem prizorišču so v teku vojne in v specifičnih vojnih razmerah imeli za posledico izrazite spremembe v reprezentacijah Slovakov in predstavnikov slovaškega nacionalističnega gibanja. Premike v prevladujočih mentalnih podobah je torej možno interpretirati kot spremembe, ki so bile hkrati posledice in odsev političnih – ter nedvomno tudi družbenih – sprememb.

Študije in analize kategorij, stereotipov in reprezentacij – »etničnih«, »narodnih« ali »narodnostnih« – nam omogočajo boljše razumevanje enega od pomembnih mehanizmov delovanja fenomena nacionalizma. Obenem pa pomagajo zgodovinarjem, da se vsaj delno izognejo pogosti napaki poistovetenja kategorij, stereotipov in na njih utemeljenih reprezentacij s socialno realnostjo. Pomembno je razumeti, da kategorije in stereotipi ne služijo samo poenostavljenemu opisu pojavov ter poimenovanju realnosti, ampak v veliki meri delujejo na izoblikovanju in reprodukciji virtualne vsebine danega pojava in njegove reprezentacije kot fundamentalne realnosti. Vsekakor bi noben upoštevanja vredni zgodovinar ne smel jemati resno trditve, da je bilo »slovaško ljudstvo« pred letom 1918 vedno goreče patriotsko in ni maralo »panslavistov«. Podobno tudi predstava, da so

bili politiki SNS »fanatični panslavisti«, katerih edini cilj je bila dezintegracija Ogrske, ne prenese konfrontacije z zgodovinskimi dejstvi. Prav tako je potrebno z enako mero kritičnosti pristopati h kategorijam, stereotipom in reprezentacijam, ki se pojavljajo v sočasnem slovaškem nacionalističnem diskurzu. Tu so se za spremembo Slovaki reprezentirali kot trpeč, zatiran narod, ki trpi pod madžarsko nadvlado, ker ne more svobodno razvijati svojega »narodnega življenja« ipd. V teh primerih gre prav tako za reprezentacije realnosti, ki so resničnost bolj ustvarjale, kot pa odražale. Kategorizacije, kategorije, stereotipi in na njih utemeljene reprezentacije nam zmorejo le malo povedati o kategoriziranih, saj ne temeljijo na »dejstvih«, toliko več pa nam lahko povejo o kategorizatorjih. Kategorije in stereotipi vedno razkrivajo ravno tiste, ki jih uporabljajo in reproducirajo, saj se podobe »drugih« vedno ustvarjajo v odnosu do samopodobe kategorizatorjev. V zvezi s skupinami, ki so objekti kategorizacije, je možno preučevati, kako so se umeščale v na njih nanašajoče se zunanje kategorizacije in reprezentacije (to pomeni take reprezentacije, ki so prišle od »drugih«) ter kako so vplivale na ustvaritev samopodobe in njihove samorepresentacije.

Prevod in biografski zapisi:
Urška Strle

Viri

Liptó

Nagyszombat és Vidéke

Národné noviny

Nyitravármegye

Nyitramegyei Szemle

Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. Sv.

V. Rok 1918. Praha 1997.

SNA, Fond M. Dula, kart. 9, 206.

Tisza István összes munkái, zv. II., Budapest 1924.

Vágvölgyi Lap

Literatura

Bourdieu, Pierre: *Identity and Representation.*

Elements for a Critical Reflection on the Idea of Region. V: Bourdieu, Pierre: *Language & Symbolic Power.* Cambridge, Polity Press 1991.

Breuilly, John: *Nationalism and the State.* 2nd ed. Manchester, Manchester University Press 1993.

Chartier, Roger: *Cultural History: Between Practices and Representations.* Ithaca, Cornell University Press 1988.

Chartier, Roger: *The Powers and Limits of Representation.* V: Chartier, Roger: *On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices.* Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press 1997.

Chartier, Roger: *The World as Representation.* V: Revel, Jacques – Hunt, Lynn (Ur.): *Histories. French Constructions of the Past.* New York, New York University Press 1995.

Findor, Andrej: *Reprezentácia „začiatkov národných dejín“ v slovenských učebniciach dejepisu (1918-1938).* Dizertačná práca. Bratislava 2005.

G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867-1918).* Zv. VI (1913–1914). Budapest 1985.

Gogolák, Ludwig: *Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates.* V: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918.* III/2. *Die Völker des Reiches.* Wien 1980.

Hall, Stuart: *The Work Of Representation.* V: Hall, Stuart (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices.* London, Sage 1997.

Hitchins, Keith: *The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1910-1914.* V: *The Journal of Modern History* 53, 1981, št. 4.

Hronský Marián: *Slovensko pri zrode Československa.* Bratislava 1987.

Islamov, Tofik M.: *From Natio Hungarica to Hungarian Nation.* V: Rudolph, Richard L.–Good, David F. (Ur.): *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union.* New York, St. Martin's Press 1992.

Katus, László: *József Eötvös and Ferenc Deák: Laws on Nationalities.* V: Romsics, Ignác – Király, Béla. (Ur.): *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998.* Budapest 1998.

- Kiliánová, Gabriela – Popelková, Katarína – Vrzgulová, Monika – Zajonc, Juraj:** Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom“. V: Slovenský národopis, 49, 2001, 1.
- Kiss, Endre:** *A typology of nineteenth century concepts of nationhood*. V: East European Quarterly 30, 1996, 1 (Spring).
- Marin, Louis:** *Portrait of the King*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1988.
- Nagy, Mariann:** *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities*. V: Kontler, László (Ur.): *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*. Budapest, CEU 1995.
- Péter, László:** *Law XLIV of 1868 on the Equality of Nationality Rights and Language of Local Administration*. V: Glatz, Ferenc (ed.): *Modern Age, Modern Historian In Memoriam György Ránki (1930-1988)*. Budapest 1990.
- Plichtová, Jana:** *Metódy sociálnej psychológie zblízka: Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava 2002.
- Pölöskei, F.:** *István Tisza. Ein ungarischer Staatsmann in Krisenzeiten*. Budapest 1994.
- Potemra, Michal:** *Bibliografia inorečových novín na Slovensku do roku 1918*. Martin 1963.
- Puttkamer, Joachim von:** *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914*. München, R. Oldenbourg Verlag 2003.
- Révai nagy lexikona**, zv. 15. Budapest, brez datuma.
- Szász, Zoltán:** *A román kérdés Tisza István első kormányának politikájában (1904)*. V: Történelmi Szemle 1968, št. 3.
- Šedivý, Ivan:** *Češi, české země a velká válka 1914-1918*. Praha, NLN 2001.
- Vermes, Gábor:** *István Tisza*. New York 1985.

Zusammenfassung

DIE SLOWAKEN: „DIE BESTEN UNGARN“ ODER „EIN FREIES VOLK“?

Das Bild der Slowaken in der ungarischen Presse in den Jahren 1914–1918

In den mitteleuropäischen nationalen Historiographien, die sich mit dem letzten Jahrhundert des Habsburgischen Reiches beschäftigen, d.h. mit der Epoche der sich etablierenden und aufstrebenden nationalistischen Bewegungen, wurde bisher den sozialen Kategorisierungen und Stereotypisierungen innerhalb der einzelnen nationalistischen (nationalen) Diskurse nur minimale oder gar keine Aufmerksamkeit geschenkt. In der vorliegenden Studie werden fünf ausgewählte regionale ungarischsprachige Wochenzeitungen analysiert, die während des Ersten Weltkriegs in den nordwestungarischen, mehrheitlich von Slowaken bevölkerten Komitaten Pressburg, Neutra, Trentschin und Liptau erschienen. Am Beispiel dieser Periodika werden zeitgenössische soziale Kategorien („Volk“, „Nationalität“, „Nation“) und Stereotype im ungarischen nationalistischen Diskurs und die auf diesen begründeten (mental) Repräsentationen der slowakischsprachigen Bevölkerung in Ungarn analysiert. Beachtet wird die Bedingtheit dieser Repräsentationen durch den Zeitkontext (innen- und außenpolitische Ereignisse) und es wird versucht, deren Entwicklung zu erfassen und zu periodisieren.

Im vorliegenden Beitrag werden die Arten und die Änderungen der Repräsentationen von Slowaken in Ungarn von den 1870er Jahren bis zum Ende des Ersten Weltkriegs verfolgt, wobei der Schwerpunkt auf der Kriegszeit liegt. Die gegenüber der slowakischen nationalistischen Bewegung und der von dieser Bewegung durchgesetzten nationalen Ideologie indifferente slowakischsprachige Bevölkerung (d.h. im zeitgenössischen ungarischen Diskurs: „slowakische(s) Volk/Nationalität“) wurde während des ganzen 19. Jahrhunderts bis zum Ende des Ersten Weltkriegs im ungarischen nationalistischen Diskurs im Wesentlichen als eine dem ungarischen Vaterland treue, sich zur „ungarischen Nation“ loyal bekennende Bevölke-

rung repräsentiert. Im Gegensatz zu diesem Bild wurden slowakische nationalistische Eliten bzw. im weiteren Sinne auch die Sympathisanten der slowakischen Nationalbewegung als „Panslawisten“ und „Verräter des ungarischen Vaterlandes“ repräsentiert, die die Auflösung des Landes zum Ziel haben und auf keinen Fall die Interessen des „slowakischen Volkes“ vertreten, wie sie das von sich selbst behaupten. Im Laufe des Kriegs erfahren beide dieser Bilder Änderungen. Die Slowaken werden sukzessive eindeutig als eine „selbstständige und einzigartige Nationalität“ repräsentiert, die im „brüderlichen Verständnis“ mit der ungarischen Nation ihr nationales Dasein im Rahmen des ungarischen Staates entfalten kann. Die slowakische nationalistische Elite wird nicht mehr als „verräterisch“ und „panslawistisch“ repräsentiert, sondern sie wird zunehmend als legitimer Vertreter der „slowakischen Nationalität“ wahrgenommen. Diese radikale Veränderung in der Repräsentation der Slowaken, die in den letzten zwei Kriegsjahren eintritt, hängt eindeutig mit der damaligen außenpolitischen Situation zusammen. Konkret ist diese Veränderung eine Folge der Aktivität der tschechischen und slowakischen Emigration in Paris (Tschechoslowakischer Nationalrat), der Veröffentlichung der Kriegsziele der Entente (zu denen auch „die Befreiung der Tschechoslowaken von fremder Herrschaft“ gehörte) und nicht zuletzt auch eine Folge der Auftritte von tschechischen Abgeordneten im Wiener Reichsrat im Mai 1917 und Januar 1918 (wo sie den Anschluss der von Slowaken besiedelten Gebiete Nordungarns an die Länder der Böhmischen Krone und die Föderalisierung Österreich-Ungarns forderten).

Mit diesem Beitrag soll zugleich darauf hingewiesen werden, dass das Studium und die Analyse von „ethnischen“, „nationalen“ und „Nationalitäts“-Kategorien, Stereotypen und Repräsentationen eine bessere Einsicht in das Funktionieren eines der wichtigsten Mechanismen des Phänomens Nationalismus ermöglichen und den Historikern dabei helfen können, einen oft begangenen Fehler zu vermeiden – nämlich die Gleichsetzung von Kategorien, Stereotypen und darauf gegründeten Repräsentationen mit der sozialen Wirklichkeit. Es ist wichtig, sich zu vergegenwärtigen, dass Kategorien und Stereotype nicht nur zur einfachen Beschreibung von Phänomenen und zur Benennung der Wirklichkeit dienen, sondern

dass sie in hohem Maße den virtuellen Inhalt eines bestimmten Phänomens und dessen Repräsentationen als tatsächliche, fundamentale Wirklichkeit mitgestalten. Ebenso muss man sich vergegenwärtigen, dass jedes erhaltene historische Dokument, das heutzutage einer kritischen Analyse unterzogen werden kann, ein Teil des zeitgenössischen Diskurses – bzw. verschiedener sich überschneidender Diskurse – war, und als solches den „Regeln“ – der Logik – des gegebenen Diskurses unterlag. Dieser Tatsache müssen wir uns als Historiker bewusst sein. Bei der Interpretation einer historischen Quelle dürfen wir nicht vergessen, dass diese vor allem den Diskurs (und die „diskursiven Praktiken“) ihrer Zeit widerspiegelt, und dass jede Interpretationsweise, die diese Tatsache nicht berücksichtigt, zwangsläufig anachronistisch ist.

Schlagwörter: Slowakei, Slowaken, Habsburgermonarchie, Erster Weltkrieg, Presse, internationale Beziehungen